

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 43 Volume: 9 Issue: 43

Nisan 2016 April 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

**İSLAM HUKUKUNA GÖRE İSTİHÂLE VE İSTİHLÂKIN NECİS KATKI MADDESİ İÇEREN GIDA, İLAÇ, KOZMETİK VE TEMİZLİK MALZEMELERİNİN HÜKMÜNE ETKİSİ
ACCORDING TO ISLAMIC LAW THE EFFECT OF METAMORPHOSIS AND CONSUMPTION TO PROVISION OF IMPURE ADDITIVES CONTAINING FOOD, DRUG, COSMETIC AND CLEANING MATERIALS**

Mehmet Selim ASLAN*

Öz

İslam'da helâller - haramlar, önemli ve dolayısıyla üzerinde en çok durulan konulardandır. Bu konuların başında yiyecek, içecek, ilaç, kozmetik ve temizlik maddeleri gelmektedir. Zira günümüzde gıda sanayinde kullanılan gıda katkı maddeleri, helâl/haram ve temiz/necis bakımından farklı kaynaklardan elde edilmektedir. Malum olduğu üzere günümüzde gıda, ilaç, kozmetik ve temizlik sanayilerinde alkol, ölü hayvan, domuz ürünleri vb. bazı necis olan katkı maddeleri de çeşitli şekillerde farklı amaçlarla kullanılmaktadır. İçerisinde necis veya haram katkı maddelerin bulunduğu gıda, ilaç vb. malzemelerin hükmünü tespit etme hususunda çağdaş İslam hukukçularının temel hareket noktasını, klasik dönem fukahâsının istihâle ve istihlâkın söz konusu olduğu meselelere ilişkin getirmiş oldukları çözümler oluşturmaktadır.

Konuyu ele alan İslam hukukçularının bir kısmı, meseleyi zorlaştırırken diğer bir kısmı da kolaylaştırmaktadır. Bu da Müslümanların konu hakkında tereddüt yaşamalarına sebep olmaktadır. Dolayısıyla konunun, mezheplerin usul anlayışına ve benzer meselelere getirmiş oldukları çözümlere göre, yani ekol sistematiğine uygun bir şekilde ele alınmasının ve yapılacak olan değerlendirmelerin bu doğrultuda yapılmasının daha isabetli olduğu kanaatini taşımaktayız. İşte bu yüzden Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin istihâle ve istihlâkın mahiyetine getirdikleri izahları ve gösterdikleri örnekleri göz önünde bulundurarak bu mezheplerin istihâle ve istihlâk hakkındaki teorik anlayışlarını ortaya koyduktan sonra bu iki faaliyetin, necis maddelerin hükmüne tesirini fikhî düzeyde inceleme konusu yapacağız.

Anahtar Kelimeler: Gıda Katkı Maddesi, İstihâle, İstihlâk, Taharet, Necaset.

Abstract: In Islam, licits-illicits are important and therefore this issue is one of the most topics that dwell on. Foremost among these take part the food, beverage, pharmaceutical, cosmetics and cleaning agents. Because, today used food additives in food industry, in point of licit/illicit and clean/unclean are obtained from different sources. As already known, today, in food, drugs, cosmetics and cleaning industries such as alcohol, dead animals, pork products etc. some impure additives are also used in various ways for different purposes. Contemporary Islamic jurists' basic starting point based on, in respect of determining provision of food, medicine and so on materials which impure or forbidden ingredients are found in, provided solutions by the classical period scholars to the issue metamorphosis and consumption in question.

While some of Islamic jurists who deal with the subject making the issue difficult the other some facilitate it. This leads Muslims to hesitations on the subject. Therefore, we are of the opinion that the issue must discussed according to understanding of the principles of the sect and solutions which they have brought to similar issues, namely to be addressed in accordance with the ecrole systematic and assessment to be done must made in this direction. Because of this, we will take into consideration the explanations and examples which Hanafi, Maliki, Shafii and Hanbali's sects bring to the nature of metamorphosis and consumption. After putting forth theoretical understanding of these sects about metamorphosis and consumption, we will do the examination subject in Islamic level the effect of the provision of unclean substances to these two activities.

Keywords: Food Additives, Metamorphosis, Consumption, Lustration, Impurity.

GİRİŞ

Günümüzde bazı gıdalar, temizlik malzemeleri ve ilaçlarda bir takım necis katkıların¹ yer aldığı herkesçe bilinmekte ve dolayısıyla bu konu ister kendi ülkelerinde isterse başka ülkelerde yaşasın bütün Müslümanları ilgilendiren bir problem teşkil etmektedir. Zira bütün insanlar, globalleşen küçük köyde (dünyada) beraberce yaşamakta ve dünyanın bir ucunda üretilen herhangi bir ürün, aynı zaman diliminde diğer ucundaki insanlara ulaştırılabilmektedir. Gıda katkı maddelerinin domuz ürünlerinden, İslami usullere göre kesilmeyen hayvanlardan, alkol gibi haram/necis maddelerden, ölü hayvanlardan, yani İslam'a göre kullanılması caiz olmayan ürünlerden elde edilmişse, Müslümanlar bu katkılardan yapılan ürünleri kullanabilirler mi ya da katkı maddeleri ne tür kaynaklardan elde edilmiştir gibi sorular sorulmakta ve bunların cevapları beklenmektedir. Bu sorulara cevap ararken öncelikle gıda katkı maddelerinin karıştırıldığı ürünlerde dönüşüme uğradığı veya onda kaybolduğunun bilinmesi önemlidir. Bu bağlamda, *istihâle* ve *istihlâk* kavramları önem arz etmektedir. Bunun yanında necis katkı maddeleri karıştırılarak elde

*Yrd. Doç. Dr., Yüzcüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Öğretim Üyesi, mehmet.selim.aslan@hotmail.com

¹ Katkı maddesi denince; normalde gıdanın besleyici unsurlarından olmadıkları halde, gıda üretiminde teknolojik işlemlere yardımcı olma, bozulmayı önleme, dayanıklılığı artırma, besleyici değeri koruma, renk, görünüş ve lezzet gibi duyuşsal özellikleri düzeltme ve koruma gibi değişik amaçlarla besinlere katılan maddeler akla gelir. Hamdi Döndüren (2011), "Gıda Katkı Maddeleri ve İstihlâk", *1. Ulusal Helâl ve Sağlıklı Gıda Kongresi*, Ankara, s. 114; Hüseyin Kami Büyüközer (2014), *Yeniden Gıda Raporu*, İstanbul: Çevik Matbaacılık, s. 72.

edilen ürünün, istihâle ve istihlâktan sonra insan sağlığı açısından bir risk oluşturup oluşturmadığı da önemlidir.

Ayrıca İslam literatüründe genellikle helâl gıdalar için tayyib; haram olanlar için ise habîs sözcükleri kullanılır. Asıl konuya geçmeden bu iki kavram üzerinde kısaca durmanın yararlı olacağı kanaatindeyiz. Buna göre sözlükte tayyib; en üstün, helâl, temiz yemek ve tadı lezzetli anlamlarına gelir.²Hukuk dilinde ise yemesi caiz olan yiyeceklere denilir.³ Daha açık bir ifade ile tayyib; Allah'ın mubah kıldığı, yenilmesi ve içilmesi durumunda günahın söz konusu olmadığı yiyecek ve içeceklerdir. Tayyib sözcüğü Kur'an'da da bu anlamda kullanılmaktadır.⁴Habîs ise sözlükte kötü, şerli, haram, tadı ve kokusu hoş olmayan yiyecek ve necis anlamlarına gelir.⁵ Habîs Kur'an'da haram, çirkin fiiller, fasit ameller gibi hoş olmayan işler için kullanılır.⁶ Konumuz itibariyle habîs, Allah'ın yasakladığı, insanların yemesi ve içmesi halinde günaha gireceği gıdalara denilir.⁷ Şunu belirtmekte fayda vardır: Asıl olan, gıdaların temiz ve helâl olmalarıdır. Dolayısıyla haram olduğuna ilişkin delil bulunmayan maddeler temizdir ve yenilebilir.⁸ Ancak günümüzde gıda maddeleri eskisi gibi katkı maddelerinden yoksun değildir. Hatta bazen necis katkı maddeleri kullanılır. Bununla birlikte, kullanılan bu maddeler, karıştırıldıkları ürün içerisinde eriyip yok olmaktadır. Bazen bu katkı maddeleriyle ürün yeni bir isim alacak kadar tamamen dönüşüme uğrar. Bu noktadan hareketle, istihâle ve istihlâk kavramları önem arz etmektedirler. İstihlâk, genellikle istihâlenin bir çeşidi olarak ele alınır ve her ikisinin örnekleri de karışık bir halde zikredilir. Bu durum, söz konusu iki kavramın karıştırılmasına neden olmaktadır. İleride görüleceği üzere bunlar için fıkıh kitaplarında gösterilen örnekler her ne kadar iç içe olsalar da mahiyetleri itibariyle farklı oldukları için bunların ayrı ayrı inceleme konusu yapılması daha uygundur. Dolayısıyla bu iki kavramın iki başlık altında fikhî düzeyde araştırma konusu yapılması yararlı olacaktır.

I. İstihâle

Burada önemli olan nokta, istihâle kavramının mahiyeti ortaya konarak klasik dönem fıkıh müdevvenatında ondan neyin kastedildiğini belirlemektir. Bu yönüyle klasik dönem eserlerine müracaat edilmelidir. Zira günümüzde necis katkı maddelerin karışımıyla yapılan gıda, ilaç, sabun, parfüm vb. maddelerin kullanılmasının caiz olup olmadığı söz konusu olduğu zaman, istihâle kavramı gündeme gelmektedir. İşte bu yüzden bu terimle neyin kastedildiğinin ve dolayısıyla bu terimin mahiyetinin belirginleştirilmesi gerekir.

A. Kavramsal Çerçeve

İstihâle, sözlükte bir şeyin durumunun değişmesi, dönüşmek, değişikliğe uğramak⁹imkânsızlık, bir şeyin hem tabiatı hem de vasfının değişmesi¹⁰anlamlarına gelmektedir. Fıkıh istihâlâları üzerinde çalışmalar yapan hukukçular istihâleyi, bir maddenin kendisinden tamamen farklı olan başka bir maddeye dönüşmesinden ziyade onu yalnızca maddenin özelliklerinin değişmesi şeklinde tanımlarlar. Nitekim Cürçânî istihâleyi“türüne ait şekli (nev'î sureti) yerinde durmakla birlikte suyun ısınması ve soğuması gibi keyfiyette olan hareket”olarak tarif eder.¹¹ Aynı şekilde Hilâl Heysem de istihâlenin“bir halden başka bir hale intikâl olduğunu” belirtir ve Cürçânî'nin örnek gösterdiği“suyun sıcak olma ve soğuma” özelliklerini o da örnek olarak sunar. Hatta içkinin sirkeye dönüşmesinin de biçimi ve akıcılık özelliği yerinde durmakla beraber istihâlenin, yalnızca tat bakımından gerçekleştiğini belirtir. Ayrıca Hilâl Heysem, miktarı az olan bir maddenin, kendisinden daha fazla olan başka bir maddeye karışmasında olduğu gibi istihâleyi çözülme (تَحَلُّل) olarak da izah eder. Örneğin, az miktardaki içkinin miktarda fazla olan suya karışması halinde su daha baskın olduğu için içkiyi kendi haline dönüştürür.¹²

² İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî er-Rüveyfî (ts.), *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır, I, 563; Zebîdî, Muhammed Süreyyâ el-Hüseynî (2004), *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Mustafa Hicâzî, Kuveyt, III, 282, 284.

³ Râğîb el-İsfahânî, Ebü'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed (ts.), *el-Müfredât fî ğaribi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Seyyid Kılânî, Beyrut: Dârü'l-ma'rife, s. 308.

⁴ Örnek için bk. Bakara, 2/168, 172; Mâide, 5/4-5; Enfâl, 8/26; Nahl, 16/114; İsrâ, 17/70; Mü'min, 40/64.

⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, II, 142-144.

⁶ Râğîb el-İsfahânî, *Müfredât*, s. 141. Örnek için bk. Bakara, 2/267; Nisâ 4/2; Âl-i İmrân, 3/179; Mâide, 5/100; A'râf, 7/157; Enfâl, 8/37; Enbiyâ, 21/74.

⁷ Remzi Kaya (2007), “Kur'an, Tevrat ve İnciller Bağlamında Helâl ve Haram Gıdalar”, *SÜİFD*, sayı, 24/Güz, Konya, s. 20.

⁸ Nezîh Hammâd (2004), *el-Mevâddu'l-muharrame ve'n-necise fi'l-ğizâ ve'd-devâ beyne'n-nazariyye ve't-tatbîk*, Dimaşk: Dârü'l-kalem, s. 13.

⁹ Cevherî, İsmail b. Hammâd (1984), *es-Sihâh Tâcu'l-lüğa ve'sihâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafur Attâr, Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melâyîn, I-VI, 1679, 1681.

¹⁰ Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Mukrî, *el-Misbâhu'l-münîr*, Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1987, s. 60.

¹¹ Muhammed Sıddık el-Minşâvî, Kahire: Dârü'l-fazîle, s. 19. Cürçânî'nin istihâleye getirmiş olduğu tanımda, bir cismin kendi varlığından tamamen farklı bir varlığa dönüşmesinden ziyade bir cismin (ateş) kendi varlığı, hatta şekli yerinde durduğu halde yalnızca sıfatları (sıcaklık - soğukluk) değişmektedir. Bu tanımla ilgili daha fazla bilgi için bk. Tehânevî, Muhammed Ali (1996), *Mevsû'atu keşşâfi istihâlâti'l-funûn ve'l-'ulûm*, thk. Ali Dehrûc, Beyrut: Mektebetü Lübnan, I-II, 145.

¹² Hilâl Heysem Hilâl (2003), *Mü'cemü mustalahi'l-usûl*, Beyrut: Dârü'l-cil, s. 21.

Hukuk dilinde ise istihâle, herhangi bir maddenin yapısının(hakikatının) ve sıfatlarının değişmesiyle kendisinden tamamen farklı olan başka bir maddeye dönüşmesine denilir.¹³ Buradan hareketle istihâleden söz edilebilmesi için maddenin yalnızca sıfatlarının değişmesinden ziyade hakikatının değişmesi gerekmektedir.¹⁴ Nitekim Hanefî fukahâsından Kâsânî toprağın, necis olan maddeleri zamanla istihâleye uğratarak kendi tabiatına çevirdiğini, zamanın geçmesiyle artık bu maddelerin toprak olduğunu ve dolayısıyla necis maddelerin kesinlikle bulunmadığını söylerken¹⁵ istihâlede maddenin kimyevi bir değişikliğe uğradığına vurgu yapmaktadır. Buna göre istihâle işleminde bir madde, kendisinden tamamen farklı olan başka bir maddeye dönüşmektedir. Örneğin, ateşle yakma neticesinde hayvan pisliği tabiat ve özellikleri bakımından kendisinden tamamen farklı bir şeye, yani küle dönüşmektedir. Daha açık bir ifade ile istihâle işleminde bir madde kendi tabiatı ve sıfatlarını kaybederek başka bir maddeye dönüşür. Söz konusu örnekte olduğu gibi artık hayvan pisliği yoktur, onun yerine kül vardır. Buradan hareketle istihâlenin göstergesinin, istihâle geçirdiği söylenen maddenin hakikat, isim ve sıfatlarının değişikliği olduğu söylenebilir. Nitekim Mâlikî fakihlerinden Hattâb'ın, ceylandan elde edilen miskin (güzel bir koku) temiz (tâhir) olduğuna ilişkin gösterdiği gerekçe istihâlenin mahiyetini ortaya koymaktadır. Şöyle ki misk, kandan elde edildiği halde istihâle neticesinde kan kendi hakikatını ve sıfatlarını kaybetmiş başka sıfatlara sahip olmuş, kendisine has yeni bir isimle (misk) isimlendirilmiştir ve geçirdiği bu dönüşümden dolayı temiz olmuştur.¹⁶ Buna göre istihâle, bir moleküllü elementlere veya kimyasal köklere ayırma işlemidir. İstihâle neticesinde ortaya çıkan yeni madde, vasıf olarak öncekinden farklıdır. Buradan hareketle istihâlenin gerçekleşmesi için iki şart ileri sürülmektedir: 1. Necis madde element veya kimyasal köklere ayrılmalı, 2. Yeni madde, öncekinden sıfatları bakımından tamamen farklı olmalıdır.¹⁷ Mesela, içine necaset karışmış zeytinyağı sabuna dönüştüğünde kimyasal değişime uğradığı gibi yeni madde olan sabun, özellikleri itibariyle de eski madde olan zeytinyağından tamamen farklı bir maddedir.

Bu bilgilerden hareketle istihâlenin kimyasal bir dönüşüm olduğu söylenebilir. Zira burada esas olan nokta, maddelerin dönüşüme uğramasıdır. Maddeler, mahiyetlerinin istihâle geçirmesiyle dönüşüme uğrayarak başkalaşırlar. Mesela sirkeye dönüşen şarap, mahiyeti değişime uğrayarak başka bir madde, yani sirke olmuştur. Buna karşılık peynire dönüşen sütün, una dönüşen buğdayın veya ekmeğe dönüşen unun mahiyetleri değişime uğramamıştır. Mahiyet, başkalaşmadan yalnızca sıfatların istihâleye uğramasıyla cisimler hakikatlerini kaybetmezler.¹⁸ Çünkü istihâle bir maddenin başka bir maddeye dönüşümüyle (inkılâb) oluşur. Bu iki madde, birbirinden farklı iki ayrı mahiyeti ifade eder. Kısacası istihâle işleminde ikinci madde birinci maddenin dönüşümüyle gerçekleşmektedir. Nitekim Vehbe Zuhaylî, istihâlenin tanımını yaptıktan sonra ceylan kanunun miske, şarabın sirkeye, hayvan leşinin tuza, tezeğin yanarak küle, necis zeytinyağının sabuna, tuzlaya düşen köpeğin tuza ve toprağa gömülen necis bir maddenin belli bir zaman sonra eseri kaybolarak toprağa dönüşmesini örnek gösterirken istihâleden söz edilebilmesi için sıfatlarla birlikte hakikatın de dönüşüme uğraması gerektiğine dikkat çekmektedir.¹⁹

İstihâlenin gerçekleşme şekilleri

Yakma: İstihâle şarabın sirkeleşmesiyle meydana geldiği gibi ateşte yakmayla da gerçekleşebilir. Mesela necis olan hayvan gübresinin ateşte yakıldığı zaman kül haline dönüşmesi bu duruma örnek gösterilmektedir. Zira burada necis bir madde başkalaşmış; farklı isim ve sıfatlara sahip yeni bir madde olmuştur.

İhtilât ve üstünden çok zaman geçmesi (الاختلاط والتقادم): Ölü hayvanın toprağa karışması ve üzerinden uzun bir zaman geçtikten sonra topraklaşması da istihâlenin bir örneğidir. Çünkü toprak, kendisine katılan maddelerin yapısını değiştirerek onları topraklaştırmaktadır.

Kimyevi bir işlemle istihâle: Necis zeytinyağının belirli kimyasal işlemlerden sonra sabun halini alması, ölü hayvanın kemiğinden merhem/krem elde edilmesi buna örnek olarak gösterilmektedir.²⁰

Buna karşılık bazı işlemler istihâle gibi görünse de necisi temiz hale getiren hukukî anlamdaki istihâle sayılmazlar. Mesela, ateşte kızartmak, öğütme, parçalara ayırmak, bir maddenin şeklini değiştirmek veya yerini değiştirmek şer'î anlamda istihâle değildir. Söz gelimi necis olan süt yoğurt veya peynir yapılmakla, necis bir buğday öğütülmekle, necis buğdayın öğütülmesiyle elde edilen un, ekme

¹³ Ali Muhyeddîn el-Karadâğî ve Ali Yusuf el-Muhammedî (2011), *Fıkhu'l-kadâya et-tıbbiyye el-mu'âsıra*, Dördüncü baskı, Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslamiyye, s. 204.

¹⁴ İbn Âbidîn, Muhammed Emin (2003), *Reddû'l-muhtâr alâ Dürri'l-muhtâr şerhi Tenviri'l-epsâr*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Mauvviz, Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb, I, 520.

¹⁵ Kâsânî, Alauddin Ebû Bekr b. Mesud (2010), *Bedâi'u's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*, thk. Ali Muhammed Muavviz ve Adil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, I, 441.

¹⁶ Hattâb er-Ruaynî, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman el-Mağribî (1995), *Mevâhibu'l-celil li şerhi Muhtasari Halil*, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, I, 138.

¹⁷ Orhan Çeker (2011), "İstihâle", *I. Ulusal Helâl ve Sağlıklı Gıda Kongresi*, Ankara, s. 20.

¹⁸ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, I, 519-520.

¹⁹ Vehbe Zuhaylî (1985), *el-Fıkhu'l-İslamî ve edilletuhu*, İkinci baskı, Dımaşk: Dârü'l-fikr, I, 100.

²⁰ Karadâğî ve Ali Yusuf, *Fıkhu'l-kadâya et-tıbbiyye el-mu'âsıra*, s. 223-224.

yapılmakla, necis susamdan yağ çıkarılmakla temiz olmaz. Çünkü bu işlemlerin hiçbirisinde hal değişikliği anlamında bir istihâle söz konusu değildir.²¹ Zira necis sütün yoğurda dönüşmesi örneğinde sütü necis yapan madde dönüşüm geçirmemektedir. Mesela içine idrar dökülmüş bir süt yoğurt yapılırsa yoğurt olan yalnızca süt kısmıdır, idrar kısmı istihâle geçirmeksizin olduğu gibi necasetiyle birlikte yoğurt içerisinde bulunmaktadır.²²

Sonuç olarak denilebilir ki hakikat ve sıfatların kompozisyonundan oluşan cisimler, istihâle neticesinde kendisinde var olan hakikat ve sıfatlarını kaybetmekte ve başka bir adla isimlendirilmesine neden olacak yeni hakikat ve sıfatlara sahip olmaktadır. Dolayısıyla yeni madde, isim ve özellikleri bakımından hammaddesinden farklı değilse, bu yeni maddede bir takım değişiklikler görülse bile bunlar şer'î istihâle sayılmamaktadır. Zira fıkıh kaynaklarımızda istihâle için gösterilen örneklerden maddenin yapısında dönüşümün olması gerektiğini anlamaktayız. Hatta bazı İslam hukukçuları, necis maddelerin kimyasal dönüşüm geçirip geçirmediği hususunda konunun uzmanlarına müracaat edilmesi gerektiğini ve bu uzmanların gerçek istihâlenin meydana geldiği şekilde bilgi vermeleri durumunda istihâleden söz edilebileceğini belirtmektedirler.²³

B. Hükümlere Etkisi

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi istihâle, bir maddenin tabiatı itibarıyla dönüşüme uğraması ve başka bir madde olması demektir. Bununla birlikte, istihâle uğrayan necis bir cismin temiz (tâhir) olup olmadığı meselesi fukahâ arasında tartışmalı konulardandır. Burada, klasik dönem eserlerinde istihâleyle ilişkin getirilen örnekler ve bu örneklerle bağlanan hükümler inceleme konusu yapılacaktır.

1. Şarabın Sirkeye Dönüşmesi

Klasik dönem fıkıh eserlerinde şarabın sirkeye dönüşmesi meselesi ele alınmaktadır. Konu, şarabın kendiliğinden sirkeye dönüşmesi ve dış müdahaleyle dönüştürülmesi şeklinde iki açıdan incelenir. Şarap, kendiliğinden sirkeye dönüşürse dört mezhebin ittifakıyla temiz olur.²⁴ Fakat insanların müdahalesiyle dönüştürülürse bu durumda Hanefî ve Mâlikî mezheplerine göre temizdir.²⁵ Buna göre içine balık ve tuz gibi katkı maddesi atılarak şaraptan reçel yapılması veya şarabın bir karışımla sirkeye çevrilmesi caizdir. Sirkeye dönüştükten sonra içilmesi de helâldir. Zira şarabın sirkeye dönüşmesi, bozuk bir cevherin (hamrin) ıslah edilmesidir. Nitekim sirkeye dönüşen şarabın içki olma özelliği yok olmaktadır.²⁶ Dolayısıyla şarap, sirkeye dönüşünce yeni bir madde haline gelmiş olur, artık şarapla ilgisi kalmaz. Şâfiî ve Hanebelî mezheplerine göre ise tâhir değildir.²⁷ Öte yandan Şâfiî mezhebinde tercihe şayan görüşe göre şarap, güneşten gölgeye veya gölgeden güneşe götürülerek sirkeye dönüşürse tâhir olur.²⁸ Bu iki mezhebe göre kendiliğinden sirke haline dönüşen şarap, kendi tabiatından çıkmış, yeni bir madde haline dönüşmüş ve dolayısıyla temizdir. Buna karşılık kendiliğinden değil de dış müdahaleyle sirke olursa tabiatı değişmediğinden necaseti devam etmektedir. Yusuf el-Karadavî Hanefî mezhebinin görüşünü tercih ederek gerek insan eliyle olsun gerekse kendiliğinden olsun sirke haline dönüşen şarabın yapısı ve sıfatları istihâle geçirdiğini ve ona bağlı olan necaset hükmünün de değişmesi gerektiğini²⁹ söylemektedir.

2. Şarapla Tedavi

İslam hukukunda, içkiyle tedavi hoş karşılanmaz. Nitekim karnında safra bulunan bir kimse Abdullah b. Mes'ûd'dan tedavi için içki içmeye fetva istemiş, Abdullah, "Allah şifanızı size haram kıldığı şeylere koymamıştır"³⁰ hadisinedayanarak içkiyle tedavinin mubah olmadığını belirtmiştir. Hatta İmam Muhammed de içki ile tedavi olmayı isteyen birisine helâl şeylerden alternatifler sunarak bu şeylerle tedavi olması gerektiğini söylemiştir. Hanefî fukahâsı da İmam Muhammed'in bu görüşünden bir hastalığa yararı olan/umulan necis bir maddenin yanında aynı yararı sağlayacak helâl bir maddenin de bulunabileceği şekilde bir sonuç elde etmiştir.³¹ Nitekim mezhep fukahâsından Serahsî, tedavi hususunda

²¹ Çeker, "İstihâle", s. 20.

²² Yahya Şenol (2015), *Kur'an ve Sünnet Işığında Helal Gıda*, İstanbul: Süleymaniye Vakfı yayınları, s. 97.

²³ Nureddin Abdüsselam Mes'î (2001), *el-Ahâdis ve'l-âsârü'l-vâride fi'l-istihâle*, yy., s. 68.

²⁴ İbn Kudâme, Muvaffakuddin Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Makdisî (1997), *el-Muğni*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî ve Abdülfettah Muhammed el-Halevî, Üçüncü baskı, Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb, I, 97; Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muiyuddin b. Şeref (1997), *Minhâcu't-tâlibîn* (Şirbîni'nin Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meâni'l-Minhâc' ile birlikte), nşr. Muhammed Halil Aytâbî, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, I, 134; Karâfî, Şihabuddin Ahmed b. İdris (1994), *ez-Zehîre*, thk. Muhammed Haccî, Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, I, 167; Heyet (2000), *el-Fetâva'l-Hindiyye el-ma'rufetu bi'l-Fetâva'l-Alemgiriyye*, nşr. Abdüllatif Hasan Abdurrahman, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, I, 50.

²⁵ Şürünbülâfî, Hasan b. Ammâr b. Ali (1997), *Merâku'l-felâh bi şerhi Nûri'l-izâh* (Tahtâvî'nin Hâşiyesiyle birlikte), nşr. Muhammed Ali Beyzûn, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, s. 161; Düsûkî, Şemsüddin Muhammed Arafê (ts.), *Hâşiyetu'd-Düsûkî 'ala's-Şerhi'l-kebîr*, Dâru ihyâ'l-kütübî'l-Arabiyye, I, 52.

²⁶ Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed (1989), *Mebûsât*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, XXIV, 7, 22-23.

²⁷ Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî (1994), *el-Hâvî'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Muavviz ve Adil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, VI, 112; İbn Kudâme, Muvaffakuddin Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Makdisî (1997), *el-Kâfî*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru hicr, I, 188; Nevevî, *Minhâcu't-tâlibîn* I, 134.

²⁸ Nevevî, *Minhâcu't-tâlibîn* I, 134-135.

²⁹ Karadavî, Yusuf (2000), *Fetâvâ mu'âsıra*, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, III, 578.

³⁰ *إِنَّ اللَّهَ لَمْ يَجْعَلْ شِفَاءَكُمْ فِيمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ* Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hasan b. Ali (1344/1924), *es-Sünenü'l-kübrâ*, Haydarâbâd: Dâru'l-me'ârif, X, 5.

³¹ Serahsî, *Mebûsât*, XXIV, 9.

içkinin işini görecek helâl maddelerin varlığını gerekçe göstererek şarapla (hamr) tedavi olmanın mekruh olduğunu söyler.³² Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre şarap ve her türlü necis maddeyle tedavi olmak haramdır.³³ Fakat içinde kaktı maddesi olarak şarap bulunan ilaçla tedavi olma hususu Mâlikî mezhebinde tartışmalı konulardandır. Bununla birlikte Mâlikîler, “içkinin her çeşidi şifa değil, ancak derttir”³⁴ hadisini delil göstererek böyle ilaçlarla tedavinin haram görülmesinin tercihe şayan olduğunu belirtirler.³⁵ Şâfiî mezhebinde ise sahih görüşe göre içki ile tedavi olmak haramdır.³⁶ Buna karşılık mezhebin bazı fakihleri sarhoş etmeme ve ihtiyaç duyulan miktarda olma şartıyla şarapla tedavinin caiz olduğunu savunmaktadırlar.³⁷ Şâfiî fukahâsı, şarap dışındaher türlü necis maddeyle tedavinin caiz olduğu görüşünü savunur.³⁸ Aynı şekilde Şâfiîler içinde şarap (hamr) bulunan macunla (المعجون) da tedavi olmayı caiz görürler.³⁹ Nitekim Şirbînî, söz konusu olan tartışmanın saf şarapla tedavi hakkında olduğunu söylemekte ve içinde şarabın istihlâka uğradığı macunlarla tedavinin, temiz alternatifinin bulunmaması ve adil Müslüman bir doktorun tavsiyesi şartıyla caiz olduğunu belirtmektedir.⁴⁰ Şâfiîlerin bu sözlerinden içinde şarap bulunan ilaçlarla tedavinin caiz, fakat bu ilaçların necis olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bu hüküm, şarabın az miktardaki ilacın içine katılması halinde söz konusudur. Mezhebin konuyla ilgili genel anlayışından az miktardaki şarabın, miktarı fazla olan ilaca katılmasıyla ilacın necis olmayacağı anlaşılmaktadır.

3. Necis Maddelerin Dönüşüme Uğramaları

Tuzun, içine düşen maddeleri zamanla çürüttüğü ve kendi tabiatına çevirdiği bilinen bir gerçektir. Nitekim tuzlaya düşen domuz gibi necis hayvanlar veya hayvan leşi gibi maddeler istihâleye uğrayarak tuza dönüşür. Bununla birlikte tuza dönüşen necis maddelerin temiz olup olmadığı hususu fukahâ arasında tartışmalı konulardandır. Domuz veya hayvan leşi gibi necis şeyler tuzlaya düşerek kendi yapısını kaybedip tuza dönüşürse Ebû Hanife ve İmam Muhammed’e göre temiz olurken Ebû Yusuf’a göre temiz olmaz.⁴¹ Aynı şekilde insan dışkısı toprak içerisinde toprağa ya da küle dönüşürse veya necis zeytinyağı sabun halini aldığıında söz konusu ihtilaf burada da vâkidir.⁴² İmam Muhammed’e göre dönüşüme uğrayan maddelerin temiz olmasının illeti, maddelerdeki dönüşüm ve hakikatin değişmesidir.⁴³ Bunun neticesinde çanak, çömlek vb. kaplar necis su karışımıyla yapılır ve daha sonra yapılan bu kaplar ateşte kızartılırsa bunlar temizlenmiş olurlar. Necis suyla yapılan çamurdan, tuğla elde edilirse, bu tuğlalar ateşte yakıldığı zaman temiz olur. Tandırda ekmek pişiren bir kimse, tandırı necis ıslak bir bezle süsse, bu durumda şayet ateş tandırdaki ıslaklığı yok ederse burada pişirilen ekmekler temizdir.⁴⁴ İmam Muhammed’in gerekçesi, istihâle yoluyla necis maddelerin yapı (hakikat) değişimine uğramalarıdır. Zira yapı değişiminin, bir maddenin taharet ve necaset hususları üzerinde etkisi söz konusudur. Çünkü Şâri’ bir maddenin necis veya temiz olmasını, maddelerin hakiki yapısına bağlamıştır. Nitekim tâhir olan üzüm şırası, şaraba dönüşünce necis olur; şaraptan sirkeye dönüşünce de temiz hale gelir. Ebû Yusuf, istihâleye uğrayan necis maddelerde necasetin parçalarının bulunduğunu ileri sürerek istihâleden sonra da bu maddelerin temiz olmadığı görüşündedir. Hanefî fukahâsı ise İmam Muhammed’in görüşünü tercih ederek bu görüşü fetvada esas almıştır.⁴⁵ Nitekim Zeyla’î, necis maddelerin istihâleyle temiz hale geldiklerini söyler ve ölü hayvanın tuzlada istihâle geçirerek tuz haline dönüşmesini, dışkının topraklaşmasını ya da ateşte yakılarak kül olmasını da örnek olarak gösterir.⁴⁶

Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre istihâlenin yalnızca sirkeye dönüşen şarabın temiz olması hususunda etkisi vardır. Bunun dışında, bu yol hiçbir necis maddeyi temiz hale getirmez. Buna göre necis bir kemik istihâleye uğrayarak kül olursa veya tuz gölüne düşüp ölen domuz, eşek ve benzeri bir hayvan zamanla tuzun etkisiyle çürüyüp tuzlaşınca temiz olmaz.⁴⁷ Çünkü şarabın necis olmasının illeti, sarhoşluk

³² Serahsî, *Mebûsât*, XXIV, 21.

³³ İbn Kudâme, *Muğni*, XIII, 343; Karâfî, *Zehîre*, XII, 202.

³⁴ *إِنَّهَا لَيْسَتْ بِتَوَاءٍ وَكَأَنَّهَا دَاءٌ* (Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (1987), *el-Câmi’u’s-sahîh*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, yy., Tıb, 8.

³⁵ Karâfî, *Zehîre*, XXII, 202.

³⁶ Nevevî, *Minhâcu’t-tâlibîn*, IV, 247.

³⁷ Şirbînî, Şemseddin Muhammed b. el-Hatîb (1997), *Muğni’l-muhtâc ilâ ma’rifeti me’âni’l-elfâzi’l-Minhâc*, Beyrut: Dâru’l-ma’rife, IV, 247.

³⁸ Gazzâlî, Hücetü’l-İslam Ebû Hamid Muhammed (1997), *el-Vasit fi’l-Mezhebe*, thk. Ahmed Mahmud İbrahim, Dârü’s-selâm, I, 156-157; a.mlf., a.e., VI, 506.

³⁹ Gazzâlî, *Vasit*, VI, 506.

⁴⁰ Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, IV, 247.

⁴¹ Heyet, *Fetâva-ı Hindîyye*, I, 50.

⁴² Şürübülâlî, *Merâku’l-felâh*, s. 161, 165.

⁴³ İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, I, 519, 534.

⁴⁴ Heyet, *Fetâva-ı Hindîyye*, I, 49-50.

⁴⁵ Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, I, 442; İbnü’l-Hümâm, Kemalüddin Muhammed b. Abdülvahid es-Sivasî (2003), *Fethu’l-kadîr*, nşr. Abdürrezzak Galib el-Mehdî, Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-ilmiyye, I, 202; İbnü’n-Nuceym, Zeynüddin İbrahim (ts.), *el-Bahru’r-râik şerhu Kenzi’d-Dekâik*, el-Matbaatu’l-ilmiyye, I, 239; Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed b. İsmail (1997), *Hâşiye ‘alâ Merâku’l-felâh*, Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-ilmiyye, s. 61, 65.

⁴⁶ Zeyla’î, Ebû Muhammed Fahrüddin Osman b. Ali b. Mihcen b. Yunus el-Bârî (1313/1895), *Tebyînu’l-hakâik şerhu Kenzi’d-dekâik*, Bulak, I, 76.

⁴⁷ Karâfî, *Zehîre*, I, 189; İbn Kudâme, *Muğni*, I, 97; II, 503; a.mlf. *Kâfî*, I, 189; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, I, 134.

vasfıdır. Sirke olmayla sarhoşluğu ortadan kalkınca temiz olur.⁴⁸ Diğer necis maddeler ise necasetleri kendi zatlarında bulunduğundan, fıkhi bir ifade ile ayn-ı necis (necisu'l-ayn) olduklarından dönüşüme uğrasalar dahi temiz hale gelmezler.⁴⁹Öte yandan bu üç mezhep fukahâsı, ateşte yakmanın temizliği sağlayıp sağlamadığı hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Mâlikî mezhebine göre necis maddeler ateşte yakılırsa külleri temiz hale gelir.⁵⁰Buna karşılık Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre ise tıpkı istihâle gibi ateşte yakma da necis maddeleri temiz hale dönüştürmez.⁵¹Ancak bazı Şâfiîlerin tezeğin ateşte yakılması durumunda külünün temiz olduğu görüşünde oldukları nakledilir.⁵²

4. Cellâle Denen Hayvanların Durumu

Malum olduğu üzere hayvanlar değişik maddelerle beslenirler. Bu besin maddeleri zamanla hayvanda et, süt vb. gıdalara dönüşmektedir. Aslında, hayvanın yediği bir gıdanın ete ve süte dönüşmesi istihâleye örnek teşkil etmektedir. Bu tür gıdalara dönüşen besinler, bazen necis de olabilmektedir. Bundan dolayı necis maddelerle beslenen hayvanlardan elde edilen ürünlerin hukuki hükmü tartışmalı konulardandır. Literatürde bu hayvanlara *cellale* denilir. İslam hukukunda cellâle, “sadece pislik yemeyi alışkanlık haline getiren”⁵³ veya ister sadece pislik yesin ya da yemesin “eti kötü kokan hayvana”⁵⁴ denilir. Fukahâ, necis maddelerle beslenen ve dolayısıyla etinden kötü koku gelen hayvanın (cellâle) etinin temiz olup olmadığı hususunda ihtilafa düşmüştür. Hanefî mezhebine göre yalnızca necis maddelerle beslenen ve bu yüzden eti kötü kokan hayvanın etini yemek haramdır. Çünkü eti kötü koktuğu için artık pis şeylerden sayılmaktadır. Sürekli pislikle beslendiğinden eti kokan hayvan, kötü kokusu gidinceye kadar hapsedilmelidir. Buna mukabil tavuk gibi sokaklarda dolaşan ve hem necis hem de temiz besinlerle beslenen hayvanların etini yemekte sakınca yoktur.⁵⁵Mâlikî mezhebi fukahâsı, eti kötü koksun veya kokmasın cellâle denen hayvanın etini yemekte sakıncanın olmadığı görüşündedir.⁵⁶ Şâfiî mezhebine göre ise necis şeylerle beslenen hayvanın eti, kötü kokarsa etini yemek haramdır. Zira bu hayvan artık necistir. Yiyeceğinin çoğu necis olduğu halde eti kokmuyorsa etini, yumurtasını yemek ve sütünü içmek mekruhtur.⁵⁷ Nevevî, eti kötü kokan hayvanın etinden, yumurtasından ve sütünden faydalanmanın tenzihen mekruh olduğunu söyler.⁵⁸ Hanbelî mezhebinde eğer hayvanın besin maddesinin çoğu necis ise etini yemek haramdır.⁵⁹Ayrıca fukahânın bir kısmı necis şeyleri yiyen hayvanların bunları kendiliğinden yemesiyle birileri tarafından yedirilmesini birbirinden farklı değerlendirmiştir. Bu konuda unutulmaması gereken hususlardan birisi de necis maddelerle beslenen hayvanların eti, sütü, yumurtası gibi ürünlerin insan sağlığı açısından zararının olup olmadığı, konunun uzmanları tarafından araştırılması ve bu doğrultuda meselenin hükme bağlanmasıdır.⁶⁰

5. Peynir Mayası (İnfaha)

Günümüzde katkı maddesi necis olan peynir gibi maddelerin hükmünü belirleme hususunda etkisi olabilen konulardan bir diğeri de *kursak* ya da *peynir mayası* demek olan infaha (النفحة) ile ilgili hükümdür. İnfahanın (peynir mayasının) hükmü, İslam hukuk ekolleri arasında tartışmalı konulardandır. Peynir mayası, eti yenen ve İslamî usullere göre kesilen bir hayvandan elde edilmişse temiz sayılır. Bu maya ile elde edilen peynir de temizdir ve dolayısıyla yenilebilir. Bu konuda Şâfiî mezhebi hariç diğer üç mezhep fukahâsı ittifak halindedir.⁶¹ Şâfiî fukahâsına göre ise sadece sütle beslenen ve şer'î usullere uygun kesilen hayvandan çıkarılan infaha temizdir. Bununla birlikte, süt dışındaki maddelerle beslenen hayvanın mayasından elde edilen peynirin umum-ı belvâ gerekçesiyle kullanılabilmesine izin verilmiştir.⁶²

⁴⁸ İbn Kudâme, *Kâfi*, I, 188; İbn Hacer el-Heytemî, Ebü'l-Abbas Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed (2012), *Tuhfetü'l-muhtâc bi şerhi'l-Minhâc*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, I, 490.

⁴⁹ Şîrâzî, Ebü İshâk İbrahim b. Ali b. Yusuf el-Fîrûzâbâdî (1995), *el-Mühezzeb fi fihî'l-İmâm eş-Şâfiî*, nşr. Zekeriyâ Ömeyrât, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, I, 94.

⁵⁰ Derdîr, Ebü'l-Berekât Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Adevî (1995), *Akrebü'l-mesâlik 'ala's-Şerhi's-sağîr* (Ahmed es-Sâvî'nin Bulgattî's-sâlik'i ile birlikte), thk. Muhammed Abdüsselam Şahin, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, I, 34.

⁵¹ İbn Kudâme, *Muğnî*, I, 97; II, 503; a.mlf. *Kâfi*, I, 189; Şîrbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, I, 134; Buhûtî, Mansûr b. Yunus b. Salahaddin (2009), *Keşşâfü'l-knâ' 'an metni'l-İknâ'*, thk. Ebü Abdullah Muhammed b. Hasan, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, I, 219.

⁵² Nevevî, *Mecmû'*, II, 596.

⁵³ Serahsî, *Mebûsât*, XI, 255.

⁵⁴ Nevevî, Ebü Zekeriyâ Mühyüddin b. Şeref (ts.), *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb li's-Şîrâzî*, thk. Muhammed Necib el-Mutî'î, Mektebetü'l-irşâd, Cidde, IX, 30.

⁵⁵ Serahsî, *Mebûsât*, XI, 255-256.

⁵⁶ Sahnûn, Said et-Tenûhî (ts.), *el-Mudevvenetü'l-kübrâ li'l-İmâm Mâlik*, Metba'atü's-Saadet, II, 64; Karâfî, *Zehîre*, IV, 104.

⁵⁷ Mâverîdî, *Hâvî*, XV, 147; Gazzâlî, *Vasît*, VII, 165.

⁵⁸ Nevevî, *Mecmû'*, IX, 32.

⁵⁹ İbn Kudâme, *Muğnî*, XIII, 328; İbnü'n-Neccâr, Takiyüddîn Muhammed b. Ahmed el-Fütühî (ts.), *Muntaha'l-irâdât fi'l-cem'i beyne'l-Mukni' ve't-Tenkîh ve Ziyâdât*, Abdülğani Abdulhalik, Alemlü'l-kütüb, II, 508.

⁶⁰ Hayvanlara necis maddelerin kasten yedirilmesiyle ilgili daha fazla bilgi için bk. Adnan Koşum (2013), “Hayvansal Ürünlerin Üretiminde Besleme ve Helallik”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 22, Konya, s. 16-17.

⁶¹ Komisyon (1988), *el-Mevsûatü'l-fikhiyye el-Kuveytîyye*, Vüzâratü'l-evkâf ve's-şu'nu'l-İslamiyye, Kuveyt, V, 155.

⁶² Nevevî, Ebü Zekeriyâ Mühyüddin b. Şeref (2003), *Ravzatu't-tâlibîn*, thk. Ali Muhammed Muavviz ve Adil Ahmed Abdülmevcûd, Riyad: Dâru'l-âlemi'l-kütüb, I, 127; Remlî, Şemsüddîn Muhammed b. Ebi'l-Abbas Ahmed b. Hamza el-Mısrî el-Ensârî (2003), *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, nşr. Muhammed Ali Beyzûn, Üçüncü baskı, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, I, 245.

Şayet maya, meyteden veya şer'î usullere uygun bir şekilde kesilmemiş bir hayvandan alınmışsa Ebû Hanîfe'ye göre maya, ister katı olsun ister sıvı olsun temizdir ve peynir yapımında kullanılabilir. Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'e göre maya, sıvı ise kabın necis olması sebebiyle o da necis olmuştur, artık kullanılamaz. Şayet katı ise necis olmuş bir madde olarak sayılmaktadır ve dolayısıyla yıkandıktan sonra kullanılmasında herhangi bir sakınca yoktur.⁶³Diğer üç mezhebe göre ise temiz değildir.⁶⁴İbn Teymiyye, yukarıdaki ihtilafları aktardıktan sonra infahanın her hâlükârda temiz olduğunu belirtmiş ve Irak fethedilince sahabenin orada bulunan Mecusilerin yaptıkları peynirden yemelerini de gerekçe göstermiştir.⁶⁵Buna göre şer'î usullere uygun kesilen hayvandan çıkarılan maya ile yapılan peynirin temiz olduğu hususunda ittifak vardır. Buna karşılık meyteden veya İslamî usullere uygun kesilmemiş bir hayvandan çıkarılan maya ile yapılan peynirin temiz olup olmadığı meselesi ise tartışmalıdır.⁶⁶

6. Ceylan Kanından Elde Edilen Misk

İstihâle ile ilgili bilginin yer aldığı eserlerde ceylan kanından elde edilen misk (bir koku) de örnek olarak gösterilmektedir. Hanefî ve Mâlikî mezheplerine göre ölü bile olsa ceylan kanından elde edilen misk, güzel bir kokuya dönüştüğü için temizdir.⁶⁷Çünkü her ne kadar aslı kandan oluşsa da kan istihâle geçirmekte ve bütün özelliklerini kaybetmektedir. Nitekim bu sıfat değişikliğinden ötürü önceki isimden (kan) farklı kendisine mahsus yeni bir isimle isimlendirilmektedir.⁶⁸Şâfiîler, miskin temiz olup olmadığını ceylanın canlı olup olmamasına bağlamışlardır. Şöyle ki ceylan canlı iken kanından yapılan miskin temiz olduğunu söylerken ölü ceylanın kanından elde edilen miskin, kılıfıyla birlikte necis olduğu görüşündedirler.⁶⁹Hanbelî mezhebinde ise, ceylandan elde edilen miskin temiz olduğu belirtilir.⁷⁰

7. Necis Suyla Sulanan veya Hayvan Pisliği ile Yetiştirilen Ürünler

Bu konuda üzerinde durulması gereken bir diğer mesele de necis su veya hayvan gübresiyle yetiştirilen mahsullerle ilgili fikhî hükümdür. Hanefî mezhebinde necis suyla sulanan ziraat ürünlerinin kullanılmasının haram olmadığı belirtilir. Hatta fukahânın çoğuna göre bu ürünleri kullanmak mekruh bile değildir.⁷¹Öte taraftan Bedreddin el-Aynî necis şeylerle yetiştirilen ziraat ürünleri ve meyvelerin kullanılmasının fukahânın ekseriyetine göre haram, hatta mekruh olmadığını aktarmaktadır.⁷²Mâlikî mezhebine göre necis suyla sulanan veya hayvan gübresiyle yetiştirilen ürünler temizdir. Mâlikîlerden Hattâb necis bir buğday veya başka bir hububat toprağa ekildiğinde ondan biten ekinin temiz olduğunu belirtir. Baklagiller, pırasa vb. mahsuller de necis suyla sulandığı veya gübreye yetiştirildiği zaman aynı hüküm geçerlidir. Necis suyla sulanan ekinin özü temizdir. Onun dış yüzü ise müteneccis olmuş ve dolayısıyla yıkamakla temiz hale gelir. Ayrıca bu ürünler necis suyla sulandıktan sonra temiz suyla sulanursa temiz hale gelir.⁷³Buna mukabil İmam Mâlik'ten necis maddelerle yetiştirilen bitkilerin yenmesinin mekruh olduğu nakledilmektedir.⁷⁴

Şâfiî fukahâsına göre necis suyla sulanan veya hayvan gübresiyle yetiştirilen ziraat ürünlerinin zâtı temizdir. Dolayısıyla yıkamayla dış yüzeyleri de temiz olur. Başak verdiğinde de mahsul, yıkamaya gerek duymaksızın temizdir. Aynı şekilde necis suyla sulanan salatalık gibi sebzeler, ağaçların dalları ve meyveleri de temizdir.⁷⁵Gazzâlî de hayvan gübresi ne kadar fazla olursa olsun onunla gübrelenen ziraat ürününün kötü kokmayacağını ve dolayısıyla helâl olduğunu belirtir.⁷⁶Mâverdi ise hayvan gübresi, tahıl ürünlerinin ve ağaçların köküne bırakıldığı takdirde problemin olmadığını, buna karşılık mahsulün üzerine konulması halinde bu durumda gübre kuru ise ürünün temiz olduğunu; ıslak ise meyvenin müteneccis hale geldiğini ve ondan faydalanmak için yıkanması gerektiğini söyler.⁷⁷

Hanbelî fakihleri necis suyla sulanan veya hayvan pisliğiyle gübrelenen ziraat ürünleri ve meyvelerin haram olduğu görüşündedirler. Çünkü bu mahsuller, necis maddelerle geliştiği için bu

⁶³ Serahsî, *Mebûât*, XXIV, 27; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, I, 370-371, 421; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, I, 100-101.

⁶⁴ İbn Kudâme, *Muğni*, I, 100; Karâfî, *Zehîre*, IV, 124; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 133; Merdâvî, Alauddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Süleyman b. Ahmed (1993), *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, yy., I, 92; Buhûfî, *Keşşâfü'l-kunâ'*, I, 63.

⁶⁵ İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbas Takıyüddin Ahmed b. Abdilhalim el-Harrânî (2005), *Mecmû'âtu'l-fetâvâ*, Üçüncü baskı, Dârü'l-vefâ, XXI, 60-61.

⁶⁶ Komisyon, *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, V, 156.

⁶⁷ Karâfî, *Zehîre*, I,184; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, I, 364; Haraşî, Ebû Abdullah Muhammed (1307/1889), *Şerhu Muhtasarı Halîl*, el-Matbaatu'l-hayriyye, I, 37; Sâvî, Ahmed b. Muhammed el-Mâlikî el-Halvetî (1995), *Bulgatü's-sâlik li-Akrebi'l-mesâlik*, thk. Muhammed Abdüsselam Şahin, Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, I, 34.

⁶⁸ Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibu'l-celîl*, I, 138; Düsükî, *Hâşiyetu'd-Düsükî*, I, 52.

⁶⁹ Mâverdi, *Hâvî*, V, 334; Râfî'î, Ebû'l-Kasım Abdülkerim b. Muhammed b. Abdülkerim el-Kazvînî (1997), *el-'Azîz şerhu'l-Vecîz el-ma'râf bi's-Şerhi'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Muavviz ve Adil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, I, 42; Nevevî, *Ravzatu't-tâlibîn*, I, 128; a.mlf. *Mecmû'*, II, 575.

⁷⁰ Buhûfî, *Mansûr b. Yunus b. Salahaddin* (2000), *Şerhu Muntaha'l-irâdât*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-risâle, I, 217.

⁷¹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IX, 492.

⁷² Aynî, Bedreddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed (1990), *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye*, İkinci baskı, Beyrut: Dârü'l-fikr, X, 719.

⁷³ Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibu'l-celîl*, I, 138; Haraşî, *Şerhu Muhtasarı Halîl*, I, 88. Ayrıca bk. Düsükî, *Hâşiyetu'd-Düsükî*, I, 52.

⁷⁴ Karâfî, *Zehîre*, IV, 104.

⁷⁵ Nevevî, *Ravzatu't-tâlibîn*, I, 128; a.mlf. *Mecmû'*, II, 591; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 134.

⁷⁶ Gazzâlî, *Vasîl*, VII, 165.

⁷⁷ Mâverdi, *Hâvî*, XV, 162.

maddelerin parçaları mahsuller içerisine dağılmıştır. Bu mezhebe göre istihâle temizleme yöntemlerinden sayılmamaktadır. Ancak şu var ki bu mezhebe göre ürünler necis suyla sulandıktan sonra temiz suyla sulanursa temiz hale gelirler. Buna mukabil bu mezhep fakihlerinden İbn Akıl, necis suyla sulanan veya tezekle gübrelenen ürünlerin haram olmasından ziyade mekruh olma ihtimalinin olduğunu söyler. Zira hayvanın içindeki kan, ete ve ondan da süte dönüştüğü gibi necaset de bunların içinde başkalaşmakta ve istihâleyle temiz olmaktadır.⁷⁸ Günümüz İslam hukukçularından Yâsin b. Nâsır, necis suyla sulanan ya da hayvan pisliği gibi necis gübreye gübrelenen ziraat ürünlerinin ve ağaçların temiz olduğunu belirtir.⁷⁹Buna göre topraktan yetişen baklagiller ve meyveler de topraktaki necis suyla gıdalanmakta, fakat necis su, bitkilerde başkalaştığı için bu bitkiler necis olmazlar.

Hâsılı, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine nazaran Ebû Yusuf hariç Hanefî fukahâsı istihâleyi daha çok etkili kullanmakta ve bu yolla maddeler için taharet ve necaset vasıfları söz konusu olmaktadır. Zaten Hanefî mezhebinde genel yaklaşım istihâlenin, necis maddelerin temiz olma yollarından sayılması yönündedir.⁸⁰ Zira istihâle neticesinde kendi öz hakikatinden çıkan madde, mahiyet değişimine uğramıştır. Buna bağlı olarak necaset ve taharet nitelikleri de değişir. Çünkü dünyadaki eşyalar, tabiatlarının ve sıfatlarının farklı olmaları nedeniyle birbirinden farklıdır. Nitekim onlar için yapılan tanımlar, bu tabiatlarından ve sıfatlarından meydana gelmektedir. Zira eşya, ismini kendi tabiatından ve sıfatlarından almaktadır. Örneğin, şarap tabiatı ve sıfatları itibarıyla su vb. sıvılardan ayrılır.⁸¹Ayrıca istihâle, necis maddeyi temiz hale, haram maddeyi helâl hale getirdiği gibi temiz maddeyi necise, helâl maddeyi harama da çevirebilir. Örneğin, üzüm suyu temiz ve helâldir. Fakat sırası şaraba dönüştüğünde necis ve haram hale gelir. Öte taraftan, bu şekilde elde edilen şarap sirkeye dönüştüğünde temiz ve helâl olur.⁸²Fakat istihâle yoluyla maddelerin yapı bakımından dönüşüme uğradıklarını göz önünde tutan fukahâ, bu maddelerin temiz olduğu kanaatini taşısa da hukuk açısından istihâlenin dikkate alınması için nasıl bir yapı dönüşümünün gerekli olduğu, hakikat ve vasıf dönüşümleri arasında ne tür bir fark bulunduğu ve en önemlisi de istihâle uğrayan maddelerin insan sağlığı üzerinde nasıl bir etki bıraktığı uzmanlar tarafından incelenmesi ve bu doğrultuda hüküm verilmesi daha doğru bir yaklaşımdır.⁸³Mezheplerin konu hakkındaki görüşlerinden hareketle güncel meselelerde istihâlenin etkisi üzerinde durmak faydalı olacaktır.

C. Günümüz Fıkıh Problemlerine Etkisi

İslam'a göre necis olduğu açıkça bildirilen bazı maddeler gıda, temizlik, ilaç vb. malzemelerin üretiminde katkı maddesi olarak kullanılmaktadır. Örneğin, domuz yağırçok yiyecek maddesinin, deri ve kemiği jelatinin ve midesi de peynir mayasının üretiminde kullanılmaktadır. Bununla birlikte bu sanayilerde kullanılan domuz katkı maddeleri istihâle neticesinde başkalaşmış, farklı bir madde olmuştur. Nitekim yeni bir isimle isimlendirilmektedir. Dolayısıyla domuz, alkol vb. necis katkı gıda maddelerini ihtiva eden ilaç, temizlik ve gıda malzemelerinin temiz olup olmadığı hususunda klasik dönem eserlerinde istihâle ve hükümlere etkisi hakkında ileri sürülen görüşlere başvurulabilir. Zira fukahânın istihâle için getirmiş oldukları örneklerden ve bu örneklere bağladıkları hükümlerden günümüzde kan, alkol, domuz vb. necis şeylerin karışımıyla yapılan temizlik malzemelerinin, gıdaların ve ilaçların hükmü elde edilebilir. Zira içinde necis madde bulunan ilaç vb. şeyler ilk dönem fukahâsının istihâle için getirdikleri örneklerle örtüşmektedir. Dolayısıyla günümüzde bu yolla üretilen maddelerin hükmü, tahrîc yöntemiyle elde edilebilir.Şu hususun belirtilmesinde yarar vardır: İstihâle kavramının mahiyetiyle ilgili bölümde geçtiği üzere necis maddelerin istihâle yöntemiyle temiz hale geleceğini savunan fakihler, kimyasal dönüşümden söz edilebilmesi için necis maddelerin hiçbir eseri kalmayacak ölçüde başkalaşmalarının tam ve kesin olmasını şart koşarlar.Şu var ki necis bir maddenin istihâle uğrayıp uğramadığı konunun uzmanları tarafından belirlenecektir. Dolayısıyla burada söz konusu edilecek olan mesele, istihâle yoluyla dönüşüme uğrayan necis katkı maddeleri, bunlardan üretilen ürünler ve hükümleridir.

Bu tür maddelerin hükümlerini tahrîc yöntemi işletilerek, yani mezhep imamlarının veya mezheplerde ileri gelen fakihlerin görüşlerinden ve yerleşik kaidelerden hareketle elde edilmesi tutarlığın sağlanması bakımından daha faydalıdır.⁸⁴ Yukarıda belirtildiği gibi Ebû Hanife ve İmam Muhammed'in istihâle yöntemini etkin bir şekilde kullandıklarını ve dolayısıyla hayvan pisliğinin ateşle küle dönüşmesi, tuzlaya düşen domuzun tuz olması gibi başkalaşan necis maddelerin temiz olduklarını savunmaktadırlar. Buna karşılık Mâlikî fukahâsı, yalnızca ateşle meydana gelen istihâlenin necis maddelerin temiz olması

⁷⁸ İbn Kudâme *Muğni*, XIII, 330. Ayrıca bk. İbnü'n-Neccâr, *Muntaha'l-irâdât*, II, 508.

⁷⁹ Yâsin b. Nâsır el-Hatîb, "el-İstihâle ve ahkâmuhâ fi'l-fikhi'l-İslamî", *Mecelletu'l-mecme'î'l-fikhi'l-İslamî*, yy., sy. 16, s. 121.

⁸⁰ Daha fazla bilgi için bk. Heyet, *Fetâva-ı Hindîyye*, I, 49-50; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, I, 519; Şürûnbülâlî, *Merâku'l-felâh*, s. 161, 162.

⁸¹ Orhan Şener Koloğlu (2008), "İbn Hazm'da Kümûn ve Yaratma", *UÛFD*, cilt: 17, sayı: 1, Bursa, s. 206.

⁸² Yâsin b. Nâsır, "el-İstihâle ve ahkâmuhâ fi'l-fikhi'l-İslamî", s. 220-221; Çeker, "İstihâle", s. 19.

⁸³ Kâşif Hamdi Okur (2009), "İslam Hukuku Açısından Helal ve Haram Olan Gıdalar ve Bazı Güncel Meseleler", *Usul*, sayı, 11, Ocak - Haziran, s. 37.

⁸⁴ Tahrîc yönteminin önemi hakkında bilgi için bk. Mehmet Selim Aslan (2014), "Günümüz Fıkıh Problemlerinin Çözümünde Tahrîc Yöntemi ve İşlevselliği", *İslâmî Araştırmalar*, c. 25, sy. 2, s. 116-118.

hususunda etkili olduğu kanaatindedir. Şâfiî ve Hanbelî fakihleri ile Hanefilerden Ebû Yusuf ise istihâle vasıtasıyla içki dışında hiçbir necis maddenin temizlik vasfını kazanamayacağı görüşündedirler.

Bu görüşlerden hareketle istihâle ugrayan necis maddelerin veya necis maddelerin katkılarıyla üretilen cisimlerin hükmüne ilişkin genel hatlarıyla şunlar söylenebilir: Ebû Hanife ve İmam Muhammed'e göre domuz, kan, ölmüş hayvanlar gibi necis maddelerden elde edilen ürünler şayet bu maddeler hakikatleri değişmiş şekilde istihâle geçirmişlerse temiz ve dolayısıyla kullanılmaları da helâldir. Mâlikî mezhebine göre ateşte yakılarak başkalaşan veya ateşte yakmakla dönüşüme uğrayan katkı maddelerinden elde edilen ürünler temizdir. Fakat Şâfiî ve Hanbelî fakihleri ile Hanefilerden Ebû Yusuf'a göre istihâlenin, necis maddelerin temiz olması hususunda hiçbir etkisi bulunmadığı için günümüzde katkı maddesi olarak içinde domuz parçaları, şarap gibi necis maddelerin kullanıldığı temizlik, gıda, ilaç gibi malzemelerin hiçbirisi temiz değildir ve dolayısıyla zaruret halinin söz konusu olmadığı durumlarda kullanılmaları da caiz olmaz.

Konuyla ilgili bazı temel ilkelere kısaca değindikten sonra konunun daha iyi anlaşılması için istihâlenin söz konusu olduğu/edildiği günümüz fikhî meseleleri araştırmak faydalı olacaktır. Fakat bunların tamamını ele almak yerine toplumun geneline ilgilendiren örneklerin ve bu yöntemin hükümlere olan etkisini ortaya koyacak meselelerin bir kısmını incelemekle yetineceğiz.

1. Jelatinin Hükümü

Günümüzde gıda maddelerine ilişkin helâl/haram ve temiz/necis tartışmaların ve bu husustaki tereddütlerin önemli bir kısmı ürünlerin kendisinde veya hammaddesinde domuz ürünleri, alkol, kan gibi necis maddelerin bulunabileceği şüphesinden kaynaklanmaktadır. Özellikle ucuz maliyeti sebebiyle domuz ürünlerinin katkı maddesi olarak yaygın bir şekilde kullanıldığı herkesçe malumdur. Birçok üründe katkı maddesi olarak kullanılan jelatinin hammaddesi arasında domuz ürünleri de yer almaktadır. Kaynağı necis ve haram olan jelatinin⁸⁵istihâle geçirip geçirmediğine dair tartışmalara değinmek gerekir. Zira hammaddesi jelatin olan ürünlerin temiz olup olmadığı jelatinin üretim aşamasında istihâle ugrayıp uğramadığının ortaya konmasıyla belirginleşebilir. Dolayısıyla bu meselede önemli olan, jelatinin üretiminde kullanılan necis hammaddelerin şer'î anlamda dönüşüm geçirip geçirmediğinin tespit edilmesidir. Bu hususta günümüz fakihlerinden Nezih Hammâd, eczacıların ve biyokimyacıların domuz, sığır gibi hayvanlardan elde edilen jelatindeki hammaddenin başkalaştığını dediklerini aktarmaktadır. Nitekim haram ve necis olan deri ve kemiklerin hakikatleri değişmiş, başka bir maddeye dönüşmüştür ki yeni bir isimle isimlendirilmektedir. Hatta bu necis hammaddelerde gerçekleşen kimyasal değişikliğin şarabın sirkeye dönüşümüne benzediğini de belirtmektedir.⁸⁶ Buna karşılık jelatin üretiminde kullanılan necis maddelerin geçirdikleri dönüşümün istihâle olmadığı kanaatinde olan fakihler de vardır.⁸⁷

Şer'î hükmüne gelince, şayet jelatin İslamî usule uygun kesilen bir hayvandan elde edilmişse fukahânın ittifakıyla temizdir. Domuz gibi necis hayvanlardan elde edilen jelatinin hükmü ise hammaddesinde gerçekleşen değişimin şer'î bir istihâle olup olmadığı doğrultusunda ele alınabilir. Şöyle ki dönüşümün şer'î istihâle olması halinde klasik dönem fukahânın istihâle geçiren necis maddelerin temiz olup olmadığı hakkındaki görüşleri dikkate alınarak jelatinin hükmü elde edilebilir. Buradan hareketle Ebû Hanife ile İmam Muhammed'e göre istihâle geçirdiği için jelatin temizdir. Diğer fukahâyâ göre ise bu işlemin hiçbir necis maddenin temizliği hususunda etkisi bulunmadığı için jelatin necistir. Zira aslı necis olan bir şeyin kendisi de istihâle geçirse bile necistir. Buna karşılık Nezih Hammâd, dönüşümün şer'î istihâle olduğundan hareketle domuz ve ölmüş hayvandan elde edilen jelatinin temiz ve kullanılmasının helâl olduğunu söyler. Hammâd, jelatinin üretiminde kullanılan necis hammaddelerin hakikatinin sıfat ve isimleriyle birlikte ortadan kalktığını, dolayısıyla bu maddelerin haram olmasına sebep olan sıfatların yok olduğunu, yeni maddenin renk, tat ve koku bakımından aslından farklı başka bir madde haline dönüştüğünü de gerekçe gösterir. Yapısı, sıfatları ve ismi açısından hammaddesinden farklı yeni bir madde olan jelatinin hükmü de haramlıktan ve necasetten "eşyada asıl olan helâllik ve temizliktir" kaidesine binaen helâllige vetaharete dönüşmüştür.⁸⁸Öte taraftan böyle bir dönüşümün istihâle olmadığını söyleyen İslam hukukçularına göre jelatin, her hâlükârda necistir. Nitekim Vehbe Zuhaylî, istihâleden söz etmeden fukahânın jelatin üretiminde domuz kemiğinin kullanılmasının caiz olmadığı hususunda hem fikir olduklarını söyler.⁸⁹Öte taraftan çağdaş İslam hukukçularından Hirâvî necis maddeler kimyasal işlemler ve

⁸⁵ Jelatin; kokusuz, tatsız, ağızda kolayca eriyen ve hayvansal kaynaklı bir protein ürünüdür. Dünyada kullanılan jelatinin çoğu domuzdan elde edilirken Avrupa'da üretilen jelatinin yüzde doksanı domuzdan yapılmaktadır. Jelatin; bazı tatlılar, şekerlemeler, dondurmalar, peynir ve kaşar ürünleri, puding, hazır pastalar, yoğurtlar, margarinler, kremalar, fırın ürünleri, salam, sucuk, sosis gibi et ürünleri, reçel, hazır çorbalar, et suları, sakızlar gibi gıda maddelerinde, eczacılıkta, tıpta, kozmetik ve temizlik ürünlerinde farklı amaçlarla kullanılmaktadır. Yüksel Çayıröğlü (2013), *İslâm Hukukuna Göre Helâl Gıda Sorunu* (basılmamış doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 361-363. Jelatinle ilgili daha fazla bilgi için bk. Büyükozer, *Yeniden Gıda Raporu*, s. 82-84, 449.

⁸⁶ Nezih Hammâd, *el-Mevâddu'l-muharrame*, s. 66.

⁸⁷ Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Çayıröğlü, *İslâm Hukukuna Göre Helâl Gıda Sorunu*, s. 365-367.

⁸⁸ Nezih Hammâd, *el-Mevâddu'l-muharrame*, s. 67.

⁸⁹ Vehbe Zuhaylî (1997), *Ahkâmü'l-mevâddi'n-necise ve'l-muharrame fi'l-ğizâ ve'd-devâ*, Dimaşk: Dârü'l-mektebî, s. 32.

sınaî müdahalelerle istihâle geçirerek temiz bir ürün olduklarında sağlık açısından bir risk taşımadığı sürece bunların kullanılmasının caiz olduğunu belirtir. Zira hükümlerin bağlı oldukları isimler düştüğünde bu isimlere terettüp eden hükümler de düşer. Çünkü ismi değişen madde hükmün taallukundan çıkar. Mesela, ateşle kül haline dönüşen hayvan tezeği artık tezek değildir. Dolayısıyla kül için tezeğin hükmü söz konusu olmaz, o başka bir madde olmuş ve ona başka bir hüküm terettüp eder.⁹⁰

Mayıs 1995 yılında Kuveyt'te düzenlenen Tıbbî Fıkıh Toplantısının tavsiye kararlarına göre bir maddenin başka bir maddeye dönüşmesini ifade eden istihâle, necis ve müteneccis maddeleri temiz hale getirir ve haram maddeleri de şeran mubah maddelere dönüştürür. Buna binaen necis hayvanın kemiği ve derisinden elde edilen jelatin temiz ve yenmesi de helâldir.⁹¹ Takî el-Osmânî, Karadâğî ve Ali Yusuf gibi İslam hukukçuların bir kısmı şayet domuz parçaları jelatin üretilirken istihâleye uğrayıp mahiyetinde dönüşüm gerçekleşmişse mahiyetine bağlı olan necaset ve haram hükümlerinin de ortadan kalktığını söyler.⁹²

2. Peynir Mayasının Hükümü

Ele almamız gereken diğer bir mesele de domuzdan elde edilen peynir mayasıdır. Bilindiği üzere günümüzde peynir mayaları dana, piliç, domuz gibi hayvanlardan elde edilir. Şu var ki domuzdan elde edilenler daha ucuza mal edildiği için tercih edilmektedir. Buna göre peynir mayasının kendisinden alındığı hayvan, şer'î usule uygun bir şekilde boğazlanmışsa fukahânın ittifakıyla temizdir. Şayet İslamî usule göre boğazlanmayan bir hayvandan veya hayvan leşinden elde edilmişse yukarıda aktardığımız fukahânın infahaya ilişkin ihtilafları burada da söz konusudur. Ancak asıl mesele, domuzun midesinden alınan mayanın hükmünü belirlemektir. Zira domuzun haram olduğu hususunda fukahâ arasında ittifak vardır. Ancak domuzdan alınan mayanın ve dolayısıyla bu mayayla yapılan peynirin hükmü, domuz parçalarının istihâle geçirmesine bağlı olarak belirlenmeye çalışılmıştır. Nitekim Nezîh Hammâd, domuzun midesi maya haline getirildiğinde istihâleye uğradığından dolayı başkalaştığını ve temiz olduğunu söyler. Çünkü necis ve haram olan madde, farklı isim ve özelliklere sahip başka bir maddeye dönüşmüştür. Buna göre domuzun sirdeninden elde edilen mayayla yapılan peynir helâl ve temizdir.⁹³

3. Domuz Ürünlerinden Elde Edilen İlaçların Hükümü

İçeriğinde domuz yağı, alkol vb. necis maddelerin bulunduğu ilaçların temiz olup olmadığı ve dolayısıyla zarûrî bir durum söz konusu olmadığı halde kullanılmasının cevazı meselesine de temas edilmesi yararlı olacaktır. Örneğin, diyabet hastası kişilerin tedavisinde kullanılan ve domuz pankreasından elde edilen insülin iğnesinin temiz olup olmadığı hususu İslam hukukçuları arasında tartışmalara neden olmuş bir konudur. Nezîh Hammâd, insülin iğnesinin domuzun pankreasından elde edilmesi bir takım kimyasal faaliyetlerden sonra tamamlandığını, bu durumda hakikatinin dönüşüme uğradığını, farklı özelliklere ve isme sahip yeni bir maddeye dönüştüğünü söyler ve domuz pankreasından elde edilen insülinin istihâle neticesinde şeran temiz kabul edildiğini ve dolayısıyla şeker hastalığının tedavisinde herhangi bir zaruret durumu olmaksızın kullanılabileceğini belirtir.⁹⁴ Buna karşılık Vehbe Zuhaylî, tedavi olma zarureti binaen domuz ürünlerinden elde edilen insülin iğnesinin kullanılabilmesini belirtir. Çünkü tedavi olmak aç kalmak gibidir. Aşırı derecede aç olan kimse, idare edebileceği kadar domuz ürünlerini yiyebileceği gibi diyabet hastaları da hammaddesi domuz ürünleri olan ilaçları kullanabilirler.⁹⁵ Aynı şekilde Mayıs 1995 tarihinde Kuveyt'te düzenlenen "el-Munazzametü'l-İslamiyye li'l-Ulûmi't-Tıbbiyye" teşkilatının sekizinci kongresinde alınan tavsiye kararları arasında domuz menşeli insülin iğnesinin diyabet hastalığında kullanılmasına zaruret şartları çerçevesinde cevaz verilebileceği yer almaktadır. Fakat Nezîh Hammâd teşkilatın, caiz görmeyi zaruret haline bağlanması kararına katılmadığını açıkça ifade etmektedir.⁹⁶ Zira ona göre domuz parçalarının istihâleye uğraması neticesinde ilaç imalatında kullanılmasına ilişkin engel bir durum yoktur. Nitekim Muhammed Hivârî de necis maddelerin istihâleye uğramasıyla elde edilen kimyasal bileşiklerin (ürünlerin) pis olmadığını ve sağlığa zarar vermediği sürece ilaç ve gıda sanayinde kullanılabilmesini ifade eder.⁹⁷

4. Domuz Kılının Kullanıldığı Fırçaların Hükümü

Ele alınacak konulardan bir diğeri de domuz kılının malzemelerde kullanılmasının dinî hükmüdür. Zira tıraş ve badana fırçalarında bulunan kılların bir kısmı domuz kılı olduğu ifade edilmektedir ki

⁹⁰ Muhammed Hivârî (ts.), "İstihâletü'n-necâsât ve alâkatu ahkâmihâ bi isti'mâli'l-muharram ve'n-necis fi'l-gizâ ve'd-devâ", *el-Meclisu'l-Avrubbî li'l-iftâ ve'l-buhûs*, s. 7.

⁹¹ Nezîh Hammâd, *el-Mevâddu'l-muharrame*, s. 67.

⁹² Muhammed Takî el-Osmânî (2011), *Buhûs fi kadâyâ fihkiyye mu'âsıra*, İkinci baskı, Dimaşk: Dârü'l-kalem, I, 327; Karadâğî ve Ali Yusuf, *Fıkhü'l-kadâya et-tbbiyye el-mu'âsıra*, s. 243.

⁹³ Nezîh Hammâd, *el-Mevâddu'l-muharrame*, s. 68.

⁹⁴ Nezîh Hammâd, *el-Mevâddu'l-muharrame*, s. 72. Benzer bir yaklaşım için bk. Karadâğî ve Ali Yusuf, *Fıkhü'l-kadâya et-tbbiyye el-mu'âsıra*, s. 250.

⁹⁵ Zuhaylî, *Ahkâmu'l-mevâddi'n-necise*, s. 31.

⁹⁶ Nezîh Hammâd, *el-Mevâddu'l-muharrame*, s. 72-73.

⁹⁷ Hivârî, "İstihâletü'n-necâsât ve alâkatu ahkâmihâ bi isti'mâli'l-muharram ve'n-necis fi'l-gizâ ve'd-devâ", s. 8.

Müslümanların çoğu bu fırçaları kullanmaktadır. Bunların hükmü klasik dönem fukahâsının görüşlerinden hareketle elde edilebilir. Dört mezhebe göre domuz necisü'l-ayndır. Dolayısıyla eti ve yağı gibi kemiği ve diğer parçaları da necistir.⁹⁸Fakat kılının hükmü hususunda fukahâ arasında ihtilaf vardır. Ebû Hanife domuz kılının zarurete binaen yalnızca ayakkabı dikişinde kullanılabileceğini söyler. Bununla birlikte domuz kılının temizliği konusunda Ebû Hanife'den iki rivayet aktarılmaktadır. Bir rivayete göre domuz kılı temizdir. Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'in de bu görüşte oldukları bildirilir. Diğer rivayete göre ise necistir, fakat zarureten ötürü kunduracılıkta kullanılmasına müsaade edilmiştir.⁹⁹Mâlikî mezhebinde İbnü'l-Kasım'a göre ölü hayvanların kılı gibi domuz kılı da temizdir.¹⁰⁰ Hatta İbn Cellâb, domuz etinin ve yağının haram olduğunu fakat kılının, ayakkabı dikişinde ve diğer işlerde kullanılmasında bir beis bulunmadığını belirtir.¹⁰¹ Şâfiî mezhebine göre ise domuzun kılıyla örülen elbisenin kullanımı haramdır. Fakat ketenin kullanılması domuz kılına bağlı ise bu durumda alternatifi yoksa zarureten dolayı domuz kılının kullanılması caizdir.¹⁰² Ahmed b. Hanbel'den gelen iki rivayetin birinde domuz kılıyla ayakkabının dikilmesinin caiz olduğu yönünde iken diğer rivayete göre mekruhtur.¹⁰³ Bu görüşlerden hareketle domuz kılının fırça yapımında kullanılması hakkında şunlar söylenebilir: Hanefî mezhebinin genel anlayışına göre domuz kılı zarurete binaen fırça yapımında kullanılabilir. Mâlikî mezhebine göre ise her hâlükârda ve her alanda kullanılmasında bir beis yoktur. Şâfiilere göre zaruret hali dışında kullanılması haramdır. Hanbelî mezhebinin anlayışına göre kullanılması caiz veya mekruhtur.

5. Domuz Yağından Yapılan Temizlik Malzemeleri

Domuz yağından sabun, şampuan gibi temizlik malzemelerinin imal edilmesinin hükmü de İslam hukukçuları arasında tartışmalı konulardandır. Bu meselenin hükmü klasik dönem fukahânın necis zeytinyağından sabun yapılmasına ilişkin görüşlerinden hareketle belirlenebilir. Nezîh Hammâd, domuz yağından elde edilen temizlik malzemelerinin kimyasal dönüşüm geçirdiğini ve kullanılmasının caiz olduğunu söylemektedir. Hammâd, görüşünü klasik dönem fukahânın necis zeytinyağından elde edilen sabunun istihâle geçirdiğinden dolayı temiz olduğuna ilişkin görüşlerine dayandırmaktadır. Nitekim Kuveyt'te düzenlenen Tıbbî Fıkıh Toplantısının tavsiye kararları arasında domuz yağından veya hayvan leşinden elde edilen sabunun istihâle geçirdiğinden dolayı temiz ve kullanılmasının caiz olduğu yer almaktadır. Aynı şekilde domuz yağının karışımıyla yapılan diş macunu istihâle geçirdiği için temizdir.¹⁰⁴ Buna göre içeriğinde domuz yağının bulunduğu temizlik malzemelerini ve diş macununu kullanma hususunda bir beis yoktur. Çünkü domuz yağı, istihâle geçirdiğinden necis halden temiz hale dönüşmüştür. Buna karşılık Vehbe Zuhaylî, tıpkı domuz eti gibi yağın da haram olduğunu, dolayısıyla zaruret şartları bulunmadan kullanılmayacağını belirttikten sonra domuz yağının kozmetik malzemelerinde, krem, merhem gibi zaruret halinin söz konusu olmayacağı maddelerde kullanılmasının caiz olmadığını söyler.¹⁰⁵

Bununla birlikte domuzun istihâle geçirmesiyle şarabın sirkeye dönüşmesini birbirinden farklı değerlendirmek gerekir. Zira şarap, temiz olan meyvelerde arızı bir durum olan sarhoş edicilik özelliğinin meydana gelmesiyle haram olmakta; sirkeye dönüşmesiyle de bu arızı vasıf yok olunca tekrar helâl olan aslına dönmektedir. Ayrıca şarabın haram kılınmasının illeti iskârdır. Buna karşılık domuz, mahiyeti itibarıyla necistir. Üstelik domuzun haramlığının illeti de nasla belirtilmediği gibi akılla da bilinemez. Bu yüzden domuzun istihâle yoluyla temiz ve dolayısıyla helâl hale geleceğini söylemek hususunda ihtiyatlı davranmak gerekir.¹⁰⁶

6. İçinde Alkol Bulunan Kokuların Hükmü

Yapımında alkolün kullanıldığı kolonya, parfüm, spre, deodorant gibi kokuların hükmü zaman zaman tartışma konusu yapılmaktadır. Bu kokuların hükmü, alkolün istihâle geçirip geçirmediği açısından ele alındığı gibi istihlâka uğrayıp uğramadığı bakımından da incelenmektedir. Burada, istihâle bakımından araştırma konusu yapılacaktır. Ayrıca üretiminde alkol kullanılan kokuların hükmü değişik açılardan söz konusu yapılmaktadır. Nitekim Nezîh Hammâd, genel anlayışın aksine alkolün tâhir olduğunu ileri sürerek içeriğinde alkol bulunan kokuların temiz olduğunu söyler. Aynı şekilde Kuveyt'te düzenlenen "el-Munazzametü'l-İslamiyye li'l-Ulûmî't-Tıbbiyye" teşkilatının sekizinci kongresinde alınan tavsiye kararları

⁹⁸ İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed en-Nemerî (1992), *el-Kâfi fi fihhi ehli'l-Medine el-Mâlikî*, İkinci baskı, Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, s. 188; Serahsî, *Mebûsât*, I, 203; İbn Kudâme, *Kâfi*, I, 27; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 129; Remlî, *Nihâyeti'l-muhtâc*, I, 237.

⁹⁹ Serahsî, *Mebûsât*, I, 203. Mergînânî, Ebû'l-Hasan Burhânüddîn Ebû Bekr b. Abdulcelîl el-Fergânî (1990), *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedi*, Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, III-IV, 50-51.

¹⁰⁰ Karâfî, *Zehîre*, I, 184.

¹⁰¹ İbn Cellâb, Ebû'l-Kasım Ubeydullah b. el-Hüseyn b. el-Hasan el-Basrî (1987), *et-Tefrî*, thk. Hüseyin b. Sâlim ed-Dehemânî, Beyrut: Dârü'l-ğarbi'l-İslâmî, I, 406. Ayrıca bk. İbn Abdilberr, *el-Kâfi*, s. 188.

¹⁰² Büceyrimî, Süleyman b. Muhammed b. Ömer (1996), *el-Büceyrimî 'ala'l-Hatîb*, Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, II, 511.

¹⁰³ İbn Müflih, Ebû İshak Burhanüddîn İbrahim b. Muhammed (1997), *el-Mübdî' şerhu'l-Mukni'*, thk. Muhammed İsa İsmail, Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, I, 51.

¹⁰⁴ Nezîh Hammâd, *el-Mevâddu'l-muharrame*, s. 77-78; Karadâğî ve Ali Yusuf, *Fikhu'l-kadâya et-tıbbiyye el-mu'âsıra*, s. 252.

¹⁰⁵ Zuhaylî, *Ahkâmu'l-mevâddi'n-necise*, s. 32.

¹⁰⁶ Murat Şimşek (2013), "İslam Hukuku Açısından Karışımlarda İstihlâk (Yoğaltım)", *Uluslararası 2. Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi Bildiri Kitapçığı*, 7-10 Kasım, Konya, s. 413-414.

arasında“eşyada asıl olan, temizliktir” kaidesinden hareketle alkolün necis olmadığı da yer almaktadır. Çünkü şarabın ve diğer alkol çeşitlerinin necisliği maddî değil manevîdir. Buna binaen alkolün tıp alanında cildi, yaraları ve araç-gereçleri temizlemekte veya mikropları öldürmekte ya da kolonya gibi hammaddesinde alkol bulunan kokuları kullanmada veyahut içinde alkol barındıran kremleri sürmede şeran bir sakınca yoktur.¹⁰⁷Vehbe Zuhaylî de İmam Mâlik’in hocalarından Rabîave San’ânî¹⁰⁸ile Şevkânî’nin¹⁰⁹ şarabın necis olmadığına ilişkin görüşlerinden ve umum-ı belvâ prensibinden hareketle kolonyanın temiz sayılabileceğini söyler.¹¹⁰ Buna göre kolonyadan dolayı vücut veya elbiselerin yıkanması gerekmediği gibi bu elbiselerle namaz da kılınabilir.¹¹¹Bir başka ifade ile bir kimsenin üzerine üretiminde alkol kullanılan kolonya, parfüm gibi bir sıvı dökülse bu durum namaza engel sayılmaz. Buna göre az miktarda alkol ihtiva eden kolonya, parfüm gibi kokuları kullanmakta herhangi bir sakınca yoktur. Konuyu ileride istihlâk bakımından ele alacağımızdan burada bu kadarıyla yetineceğiz.

7. İçinde Alkol Barındıran İlaçların Hükümü

İlaçlar bazen içine alkol karıştırılarak elde edilir.Hasta kimselerin, hammaddesinde alkol bulunan ilaçlarla tedavi olmanın hükümü İslam hukukçuları arasında tartışmalı konulardandır. Özellikle günümüz İslam hukukçuları, ilaç içerisindeki alkolün istihâleğe uğradığını ve şarabın haram olmasını gerektiren “sarhoş etme” özelliğini kaybettiğini gerekçe göstererek onun helâl olması gerektiğini belirtirler. Çünkü hükmün illeti ortadan kalkınca hüküm de yok olur. Zira usul kaidesine göre şer’î hükümlerin varlığı ve yokluğu illetlerinin var olup olmamasına bağlıdır. Ayrıca ilaçlarda alkolün kullanılması bizzat amaçlanmadığı gibi alkole tedavi etmek de özellikle kastedilmemektedir. Zira ilaçların üretiminde kullanılan etil alkol¹¹² (الكحول الإيثيلي) çözücü olarak kullanılır.¹¹³ Bu durumda etil alkol, sarhoş edici özelliği ortadan kalkarak iyileştirici bir maddeye dönüşmektedir. Dolayısıyla herhangi zarurî bir durum söz konusu olmadan böyle ilaçlarla tedavi olunabilir.

Günümüz İslam hukukçularının bir kısmı, meseleyi klasik dönem fukahâsının şarap içeren ilaçların hükmüne ilişkin görüşlerine ve şarabın hammaddesine göre ele almakta ve bu doğrultuda meseleye hüküm bağlamaktadır. Nitekim Takî el-Osmânî ilaçların içinde bulunan alkol, eğer üzüm ve hurma dışındaki şeylerden elde edilmişse Ebû Hanife ile Ebû Yusuf’un görüşüne göre sarhoş etmeme şartıyla bu ilaçlarla tedavinin caiz olduğunu söyler. Ancak içeriğinde üzüm veya hurmadan yapılan şarabın bulunduğu ilaçlarla tedavi olmak zaruret durumları hariç caiz değildir. Aynı şekilde Şâfiî mezhebinin prensibine göre sade şarapla tedavi caiz değil, fakat içinde şarabın istihlâka uğradığı ilaçlarla tedavi olmak caizdir.¹¹⁴ Nitekim Şâfiî fukahâsından Şemseddin er-Remlî, tıpkı diğer necis maddelerle olduğu gibi içeriğinde müstehlek olmuş şarabın bulunduğu ilaçla da tedavi olmanın, adil bir doktorun yararlı olacağı tavsiyesinde bulunması ve temiz alternatif bir ilacın bulunmaması şartıyla caiz olduğunu açıkça belirtmektedir.¹¹⁵Buradan hareketle Şâfiî mezhebine göre günümüzde içinde alkol bulunan ilaçlarla tedavi olmanın caiz olduğu söylenebilir. Ancak Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre içinde alkol bulunan ilaçlarla tedavi olmak zaruret durumu hariç caiz değildir. Takî el-Osmânî, meselenin başka bir açıdan da ele alınabileceğini söyler. Şöyle ki alkol ihtiva eden ilaçların durumu kimyagerlere sorulmalıdır. Şayet ilaçlara katılan alkol hakikatini kaybedecek şekilde istihâle geçirmiş ve başka bir maddeye dönüşmüşse ümmetin ittifakıyla caiz olduğunu belirtir. Zira şarap sirkeye dönüştüğünde istihâle gerçekleştiği için kullanılması caizdir.¹¹⁶

7. Arıtılan Suyun Hükümü

Necis olan suların arıtılması neticesinde suyun temiz olup olmaması meselesi istihâle kapsamında tartışılan konulardandır. Özellikle bazı ülkelerde içmek ve kullanmak için yeteri kadar temiz su kaynakları bulunmadığından bu ülkeler kanalizasyon suları gibi necis suları günümüz teknik vasıtaları sayesinde arıtırlar. Arıtıldıktan sonra suyun şer’î hükümü tartışma konusu olmaktadır. Şöyle ki kanalizasyon suları tam arıtıldıktan sonra hem temiz hem de temizleyici hale gelir mi ve dolayısıyla içilmesi ve kullanılması caiz olur mu gibi sorular sorulmaktadır. Çağdaş İslam hukukçuların bir kısmı, arıtılan suyun istihâle geçirdiğini ifade eder ve bu doğrultuda meseleyi ele alır.Şöyle ki necis su arıtma neticesinde istihâle geçirerek necasete ilişkin

¹⁰⁷ Nezhî Hammâd, *el-Mevâddu'l-muharrame*, s. 48-49. Kolonya; su, etanol ve aromatik (hoş kokulu) yağlardan oluşur. Etanol, hacim bakımından 70°-90° arasında değişebilir. Kolonyanın yüzde kaç etanol içerdiği şişesinin üzerinde yazılmaktadır. Rifat Oral (2011), “Gıda ve Kozmetik Ürünlerinde Alkol Oranlarının Hükme Tesiri”, *1. Ulusal Helâl ve Sağlıklı Gıda Kongresi*, Ankara, s. 131.

¹⁰⁸ Emir es-San’ânî, Ebû İbrahim İzzüddin Muhammed el-Yemenî (2004), *Sübülü’s-selâm şerhu Bulûğî'l-merâm*, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, s. 33.

¹⁰⁹ Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali es-San’ânî (1987), *ed-Derâri'l-mudîyye şerhu'd-Düreri'l-behiyye*, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, s. 34.

¹¹⁰ Zuhaylî, *Ahkâmu'l-mevâddi'n-necise*, s. 40.

¹¹¹ Attıyye Sakar (ts.), *el-Fetâvâ*, el-Mektebetu't-tevfikiyye, Kahire, I, 430.

¹¹² Etil alkol, şaraba sarhoşluk vasfını veren ve onun esas maddesine denir. Şarabın geri kalan hammaddeleri ise genellikle tatlandırıcı ve renk verici özelliği olan maddelerdir. Nezhî Hammâd, *el-Mevâddu'l-muharrame*, s. 47. Buna göre şarabın haram kılınmasının sebebi etil alkoldür.

¹¹³ Kibbî, Saduddîn Muhammed (2002), *el-Mu'âmelâtu'l-mâliyye el-mu'âsıra fî dav'i'l-İslâm*, Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, s. 387-388, 391.

¹¹⁴ Takî el-Osmânî, *Buhûs fî kadâyâ fıkhiyye mu'âsıra*, I, 326.

¹¹⁵ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, VIII, 14.

¹¹⁶ Takî el-Osmânî, *Buhûs fî kadâyâ fıkhiyye mu'âsıra*, I, 326-327.

renk, tat ve kokusu kalmadığı zaman hakikati dönüşüme uğramış ve yeni bir isim ve özelliklere sahip başka bir su haline geçmiştir. Böylece su temiz ve temizleyici olmakta, içilmesinde, kendisiyle abdest alınmasında ve başka alanlarda kullanılmasında şeran herhangi bir sakınca bulunmamaktadır.¹¹⁷

Necis suyun arıtılması, onu temiz hale getirir mi sorusuna fetva kurulları da benzer cevaplar vermişlerdir. Nitekim Suudi Arabistan'da bulunun "Hey'etu Kibârî'l-Ulemâ" teşkilatı 20.10.1398 h. tarihli 24. kararında bu soruya şöyle cevap vermiştir: Her hangi bir necasetten ötürü necis olan ve miktarı çok olan su, necaseti kendiliğinden veya temiz su katılarak veyahut üzerinde uzun bir zamanın geçmesi ya da güneş ve rüzgârın etkisiyle zail olursa temiz hale gelir. Suyun necaseti bu yollarla ortadan kalkıyorsa, günümüz teknik vasıtalarla arıtma yöntemi suyun temiz olması için en iyi yol olmalıdır. Fetva kurulu, bu noktadan hareketle necasetin tat, renk ve kokusu kalmadığı zaman suyun ilk durumuna döndüğünü ve dolayısıyla temiz olduğunu karara bağlamıştır. Dolayısıyla insan sağlığına zararı bulunmadığı sürece arıtılmış necis su, hem içilebilir hem de maddî ve manevî kirleri yok edebilir. Ancak şu var, arıtılmış suyu kullanma hususunda ihtiyatlı davranmak gerekir. Zira bu suyun tüketilmesi insan sağlığı açısından risk oluşturabilir. Dolayısıyla fetva kurulu, hem onun olası zararlarından korunmak hem de insan tabiatının hoşlanmadığı bir şeyden uzak durmak için necasetten arıtılmış suyun kullanılmasının daha iyi olduğunu belirtmektedir.¹¹⁸

Aynı şekilde Dünya İslam Örgütüne (رابطة العالم الإسلامي) bağlı olan "Mecme'u'l-Fıkhî'l-İslâmî" adlı Fıkıh Akademisi, 19-26 Şubat 1989 tarihinde Mekke'de yapılan toplantıda kimyasal yollarla yapılan arıtma hususunda uzmanlara müracaat etmiştir. Uzmanlar da necasetin kendisiyle ortadan kalktığı arıtmanın; necis maddeleri ayırma, mikropoları yok etme, klor ile suyu dezenfekte etme ve suyu havalandırma olmak üzere dört merhalesi olduğu şeklinde cevap vermişlerdir. Böylece necasetin tadı, rengi ve kokusunun eseri kalmayacak şekilde su arıtılmış olur. Fetva kurulu, böyle bir arıtmadan sonra suyun temiz hale geldiği ve onunla abdestsizliğin giderilebileceği şeklinde karar almıştır.

8. İnsan Vücudunun Yanmış Bölgelerine Domuz Derisinin Nakledilmesinin Hükmü

İnsan vücudunda üçüncü derecede yanık bulunması halinde hastanın kendisinde veya başka bir insanda yeteri miktarda deri alınmadığı zaman domuz derisi, yanık bölgeye belirli bir süreliğine nakledilir. Kuveyt'te yapılan "el-Munazzametü'l-İslamiyye li'l-Ulûmi't-Tıbbiyye" teşkilatının sekizinci kongresinde alınan tavsiye kararları arasında şu karar da yer almaktadır: Köpek ve domuzdan nakledilen derinin kullanılması, başka bir alternatifin olmaması, zaruretin tahakkuku ve naklin muvakkat olması şartıyla caiz görülmektedir.¹¹⁹Buna karşılık Vehbe Zuhaylî, alternatifinin bulunabileceğini ve dolayısıyla ihtiyaç ve zaruret durumlarının söz konusu olmayacağını gerekçe göstererek fukahânın domuz derisinin insan vücudunda kullanılmasının caiz olmadığı hususunda ittifak halinde olduklarını aktarmaktadır.¹²⁰

Sonuç olarak hammaddesi necis olan ürünlerin istihâle vasıtasıyla temiz hale dönüşüp dönüşmediği ile ilgili olarak şunlar söylenebilir: Görüldüğü üzere İslam hukukçuları jelatinde istihâlenin gerçekleşip gerçekleşmediği hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Zarûrî bir durum söz konusu olmadığı sürece, domuz ve diğer necis hayvanlardan elde edilen maddeler, şer'î istihâle geçirmiş olsalar dahi onları kullanmaktan ve yiyip içmekten uzak durmak daha uygundur. Ayrıca domuzun etinin ve yağının herhangi bir işleme tabi tutulmadan başka maddelerle birlikte yenilmesi fukahânın ittifakıyla haramdır. Örneğin, domuz yağının kullanıldığı yemek temiz değildir. Dolayısıyla ihtilaf konusu, domuz eti, yağı, derisi, kemiği gibi parçaları kendi isim ve özellikleri kaybedecek derecede kimyasal değişikliğe uğrayarak yeni isim ve sıfatlara sahip başka bir maddeye dönüşmesi ve bu yeni maddelerin dinî hükümleridir. Zira istihâle neticesinde elde edilen madde, kendi hammaddesinin mahiyetinden farklıdır. Nitekim böyle bir yolla elde edilen yeni madde hem yapı hem de özellik bakımından kaynağından ayrı olduğu için yeni bir isimle isimlendirilmektedir. Buradan hareketle, bazı İslam hukukçuları istihâleyle uğrayan ürüne ilişkin fıkhî hükmün, aslının hükmünden farklı olması gerektiği görüşü savunurken diğer bir kısmı ise aksi bir görüş ileri sürmektedir. İşte bu durum, fakihlerin konu hakkında niçin farklı görüşleri benimsediğini açığa çıkarır. Şöyle ki istihâle vasıtasıyla ürünlerin necaset gibi özellikleri de kaybolup gittiğini savunan İslam hukukçuları, içine domuz gibi necis katkı maddelerinin kullanıldığı ilaçlar vb. malzemelerin temiz olduğunu ve dolayısıyla kullanılmasında dini bakımdan herhangi bir sakıncanın bulunmadığını söyler. Buna mukabil istihâleyle herhangi necis bir maddenin temiz olmadığı görüşü savunanlar ise necis katkı maddeleriyle yapılan ürünlerin temiz olmadığı ve dolayısıyla zarûrî durumlar söz konusu olmadığında bunların kullanılmayacağı görüşündedirler.

II. İstihlâk(Yoğaltım)

Burada değinmemiz gereken diğer bir konuda istihlâk, yani necis maddelerde yoğaltım meselesidir. Zira birçok maddenin hükmünü tespit etme hususunda istihlâk, önemli bir rol oynamaktadır. İşte bu yüzden bu kavramın mahiyetinin belirginleştirilmesi ve maddelerin temizliği hususundaki etkisinin

¹¹⁷ Nezîh Hammâd, *el-Mevâddu'l-muharrame*, s. 83.

¹¹⁸ Afâne, Hüsameddin b. Musa (2007), *Yes'elûneke*, Mektebetu Dendis, V-VI, 550-552.

¹¹⁹ Karadâğî ve Ali Yusuf, *Fıkhü'l-kadâya et-tıbbiyye el-mu'âsıra*, s. 251.

¹²⁰ Zuhaylî, *Ahkâmu'l-mevâddi'n-necise*, s. 32.

incelenmesi gerekir. Daha açık bir ifade ile necis olan bir maddenin, istihlâk neticesinde temiz olup olmadığının belirtilmesi önemli bir konudur. Ayrıca konu hakkındaki mezheplerin görüşleri ve bu görüşlerin delilleri incelenecektir.

A. Kavramsal Çerçeve

İstihlâk, sözlükte malı infak etmek, sarf etmek, tüketmek¹²¹ ve çaba göstermek¹²² anlamlarına gelir. Fıkıhta ise az miktardaki haram veya necis bir maddenin çok miktardaki temiz ve helâl bir maddeyle karışması ve onun içerisinde dağılıp tat, renk ve koku sıfatlarını kaybetmesine denilir. Şöyle ki bir madde, haram veya necis olmasını gerektiren özellik ve sıfatları kalmayacak şekilde miktarı fazla olan diğer bir madde içerisinde yok olur.¹²³ Bir başka ifade ile istihlâk, necis bir maddenin renk, tat ve koku özelliklerini kaybedecek şekilde temiz bir madde içerisinde yok olması demektir.¹²⁴ Buna göre istihlâkta daha baskın olan madde diğerini kendi hakikatine dönüştürür. Bu durumda az maddenin isminden dahi söz edilemez. Mesela su, daha fazla olduğundan dolayı içine damlayan şarap damlasına baskın gelmekte ve onu ortadan kaldırmaktadır. İşte istihlâkın, hükümler üzerinde etkisinin olduğu kanaatini taşıyan İslam hukukçuları, müstehlek hâle gelen maddenin ismi ve sıfatları ortadan kalktığından isim ve sıfatlarına bağlı olan hükümlerin de değişeceği sonucuna varmışlardır.

Burada belirtilmesi gereken hususlardan bir diğeri de istihâl ile istihlâk arasındaki ilişkidir. Kimi İslam hukukçularına göre istihlâk, istihâlenin bir çeşididir.¹²⁵ Zira miktarı az olan maddenin yapısı, baskın ve miktarca fazla olan maddeye dönüşmektedir. Mesela, miktarı fazla olan suyun içerisinde katılan az miktardaki kan, onun içinde kaybolmakta, artık onun için kan ismi kullanılmamaktadır. Buna göre iki şey karıştırıldığında bunların hangisi daha çoksa diğerini dönüştürür. Ancak bazı İslam hukukçularının bunların birbirinden farklı iki kavram olduklarını ve her birisiyle ilgili hüküm ve örneklerini ayrı ayrı ele aldıklarını görmekteyiz.¹²⁶ Çünkü yukarıda anlatıldığı gibi istihâlde bir maddenin yapısı değişip başka bir maddeye dönüşmektedir. Nitekim istihâl neticesinde meydana gelen madde yeni bir isimle isimlendirilmektedir. İstihlâkta ise az miktardaki madde baskın madde içerisinde kaybolmaktadır. Dönüşüme uğramaktan ziyade gözle görülmemesi söz konusudur.¹²⁷ Her ne kadar istihlâk ve istihâl kavramlarının birbirinden farklı iki hakikati ifade ettikleri belirtilse de bunlar iç içe olan ve örnekleri birbirine benzeyen iki kavramdır.

B. Hükümlere Etkisi

Fukahâ, özellikle "tahâret" bahislerinde suya karışan haricî unsurların hangilerinin suyu kirlettiğini vesuyu su hükmünden çıkardığını, hangilerinin ise suyun temizlik özelliğinin kaybına sebep olmadığını açıklamışlardır. Burada, istihlâk neticesinde haram veya necis maddelerin helâl ve temiz hale gelip gelmeyecekleri incelenecektir. Temiz suya karışan necis maddenin, istihlâka uğrayıp uğramadığı suyun miktarının az veya çok oluşuna ve akıcı veya durgun halde bulunmasına bağlı olarak şer'î hüküm değişmektedir. Dolayısıyla suyun miktarı ne kadar olursa çok, ne kadarın altında kalırsa az sayılacağı belirtilmesi gerekir. Ancak suyun akıcı ya da durgun olup olmadığı meselesi, günümüzde necis katkıları içeren maddelerin temizliği hususunda etkisi olmadığı için söz konusu edilmeyecektir. Suyun çok ya da az sayılması hususundaki ölçüde, dört mezhep arasında görüş ayrılıkları vardır.

Hanefî mezhebine göre su yüzeyinin 10x10 zira (yaklaşık 50 m²) olması ve su avuçlandığında dibi görünmeyecek kadar derinliğinin bulunması halinde çok sayılır ve dolayısıyla bu miktardaki suya necaset karışıp fakat tat, renk ve koku sıfatlarını değiştirmezse bu durumda su temizdir ve kendisiyle abdest gibi hükmî temizlikler yerine getirilebilir. Buna karşılık su miktarı, bundan daha az ise necasetin karışmasıyla ister tat, renk ve koku özellikleri değişsin ister değişmesin necis sayılır.¹²⁸ Şâfiî ve Hanbelî fukahâsı ise "su iki kulle miktarı olunca pislik taşımaz"¹²⁹ hadisine dayanarak kulleteyn (yaklaşık 206 litre)¹³⁰ miktarında olan suyun çok sayılacağını söylemişlerdir. Buna göre su miktarı iki kulleteyn veya daha fazla ise karışan necaset suyun renk tat ve koku özelliklerini değiştirmezse su temizdir, değiştirirse necistir. Su, az ise bu üç özellikte değişim olup olmadığına bakılmaksızın necasetin karışmasıyla su necis sayılır.¹³¹

¹²¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, X, 505.

¹²² Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, XXVII, 402.

¹²³ Nezîh Hammâd, *el-Mevâddu'l-muharrame*, s. 26.

¹²⁴ Mes'î, *el-Ahâdis ve'l-âsâru'l-vâride fi'l-istihâle*, s. 8.

¹²⁵ Nezîh Hammâd, *el-Mevâddu'l-muharrame*, s. 26; Karadâğî ve Ali Yusuf, *Fikhu'l-kadâya et-tubbiyye el-mu'âsıra*, s. 218.

¹²⁶ Mes'î, *el-Ahâdis ve'l-âsâru'l-vâride fi'l-istihâle*, s. 63.

¹²⁷ Mes'î, *el-Ahâdis ve'l-âsâru'l-vâride fi'l-istihâle*, s. 8. Ayrıca bu konuda bk. Murat Şimşek, "İslam Hukuku Açısından Karışımlarda İstihlâk (Yoğaltım)", s. 404.

¹²⁸ Merğînânî, *el-Hidâye*, I-II, 19-20; Mevsâlî, Abdullah b. Muhammed b. Mevdûd (ts.), *el-İhtiyâr li ta'lîl-i-Muhtâr*, Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, I, 14; Zeyla'î, *Tebyînu'l-hakâik*, I, 21.

¹²⁹ Ebû Davud, Tahâret, 33; Tirmizî, Tahâret, 50; Nesâî, Tahâret, 44. *إِذَا كَانَ الْمَاءُ قُلَّتَيْنِ فَإِنَّهُ لَا يَنْجُسُ*. "su iki kulle ise necis olmaz" şeklinde de değişik bir rivayeti bulunmaktadır. Ebû Davud, Tahâret, 33.

¹³⁰ Ali Bardakoğlu (2003), *İlmihal*, Ankara: TDV yayınları, I, 189.

¹³¹ Şîrâzî, *Mühezzeb*, I, 19; Gazzâlî, *Vasît*, I, 168; İbn Kudâme, *el-Kâfî*, I, 15-18.

Mâlikî fukahâsı ise istihlâkın gerçekleşip gerçekleşmemesi meselesinde suyun miktarının çok veya azlığına bakmaksızın necis maddenin suyun tat, renk ve koku özelliklerini değiştirip değiştirmediğini göz önünde bulundurmaktadır. Nitekim Mâlikî fakahâsından Hattâb, miktarı az olan suya necis bir madde karışır ve onun vasıflarından hiçbirisini değiştirmezse suyun temizleyici olduğunu fakat başka temiz suyun bulunması halinde bunu kullanmanın mekruh olduğunu söyledikten sonra bu görüşün mezhepte meşhur olduğunu belirtir. Hatta Medine fakihleri, İmam Mâlik'ten, su ister az ister çok olsun suya düşen necaset suyun tat, renk ve koku sıfatlarından birisini değiştirmezse suyun necis olmayacağı şeklinde bir görüş naklederler.¹³² Aynı şekilde İbn Rüşd de bazı fakihlerin suya düşen necaset, suyun sıfatlarından birisini değiştirmezse su ister az olsun ister çok olsun onun temiz olduğu görüşünde olduklarını ve İmam Mâlik'ten de bu görüşün rivayet edildiğini söyler.¹³³Buna karşılık Karâfi, İmam Mâlik'in bir damla idrar veya şarap, yiyecek ya da yağa karışırsa bunların necis olmadığı, fakat az iseler bu durumda necis oldukları görüşünde olduğunu aktarmaktadır.¹³⁴

Hâsılı, durgun su, ister az ister çok olsun karışan necasetle tat, renk ve koku sıfatlarından birisi değişirse dört mezhebin ittifakıyla su necis olur. Aynı şekilde necis madde, suyun bu özelliklerinden hiçbirisini değiştirmez ve miktarı çoksa, bu suyun necis olmadığı hususunda fikir birliği vardır. Buna karşılık miktarı az olan suya necis bir maddenin karışması Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre suyu necis yapar. İmam Mâlik'ten yapılan bir rivayete göre ise miktarı az olan suya karışan necaset suyun şu üç özelliklerinden birisini değiştirmediği müddetçe suyu necis yapmaz.

İstihlâk ameliyesinin necis veya haram maddeleri helâl ve temiz maddelere dönüştürmesi ile ilgili alanı en dar tutan Hanefî ile Şâfiî fukahâsı ve bir rivayete göre Ahmed b. Hanbelî'dir. Bu hususta çerçeveyi en geniş tutanlar ise İmam Mâlik ve Medineli Mâlikîler ile bazı Hanbelî fukahâsıdır.¹³⁵Nitekim bu çerçevede Şâfiî fakihlerinden Gazzâlî, İmam Şâfiî'nin görüşünün, "su az olsa bile necasetin karışması halinde, sadece özelliklerinin değişmesiyle suyun necis olacağı" şeklindeki İmam Mâlik'in görüşü gibi olmasını arzuladığını açıkça ifade etmektedir.¹³⁶Mezheplerin istihlâka ilişkin görüşlerini aktardıktan sonra onun hükümlere olan etkisini klasik fûrû fıkıh müdevvenatından örneklerle açıklanması faydalı olacaktır.

Hanefî mezhebine göre bir kimse, içerisine şarap karışmış su içerse, eğer şarabın tadı, kokusu ve rengi bulunmayacak derecede su fazlaysa (galip) bu durumda bu kimseye hadd gerekmez. Çünkü az (mağlup) içki galip olan suyun içinde istihlâka uğramış, yani müstehlek hale gelmiştir.¹³⁷Aynı şekilde bir kadının sütü, ilacın içine karıştırılarak bir çocuğa verilirse eğer ilacın miktarı fazla (galip) ise bu sütle, süt akrabalığı meydana gelmez. Çünkü süt mağlup olunca ilacın içerisinde istihlâk olmuştur.¹³⁸ Dolayısıyla yok hükmündedir. Buna göre müstehlek olmuş sütle, süt hısımlığı tahakkuk etmez.Hakeza bir oğlak, domuz sütüyle beslenirse etini yemekte herhangi bir sakınca yoktur. Zira onun etinin kokusu değişmemiştir. Aksine beslendiği domuz sütü, bir izi kalmayacak şekilde onun içinde istihlâka uğramıştır.¹³⁹Yine şarap içirilen koyunun etini yemekte de sakınca yoktur. Bu koyun, sağılsa sütü de temizdir ve içilebilir. Çünkü koyun, şarabı içer içmez şarap karnında müstehlek olmuş (مستهلكة) ve ne etine ne de sütüne etkisi olmuştur.¹⁴⁰ Bir kimse de yanında bulunan şaraptan içmeyeceğine yemin edip ama daha sonra onu bir su kabına dökse, su şaraba baskın gelse, şarabın rengi ve kokusu yok olsa ve bu kimse bunu içse yemini bozulmuş sayılmaz.¹⁴¹ Çünkü başka bir maddenin (suyun) kendisine galip gelmesiyle istihlâka uğrayan şey (şarap) yok hükmündedir. Örneğimizde, baskın su içerisinde istihlâka uğramış şarabın necaseti de gider.¹⁴²

Mâlikî mezhebine göre ihramlı şahsın, içinde güzel koku karıştırılan bir karışımı (الفلونيا والتریاق) içmesi caizdir. Çünkü güzel koku, daha baskın olan diğer madde tarafından istihlâka uğratılmıştır.¹⁴³ Başka bir ifade ile güzel koku müstehlek hale gelmiştir. Aynı şekilde Mâlikî fakahâsından İbnü'l-Kasım, suya karıştırılan süt,suyun içinde istihlâk olursa bu sütle mahremiyetin meydana gelmeyeceğini söyleyerek¹⁴⁴ istihlâkın hükümlere olan etkisini ortaya koymaktadır. Bu mezhepte,şarapla tedavi olmak caiz değildir. Ancak Mâlikîlerin bir kısmı, ilacın içerisinde alkol yok olacak ve kokusu da ortadan kalkacak şekilde istihlâk

¹³² Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibu'l-celîl*, I, 98.

¹³³ İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî (1997), *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktasid*, thk Abdülmecid Ta'me Halebî, Beyrut: Dârü'l-ma'rife, I, 51.

¹³⁴ Karâfi, *Zehîre*, I, 198.

¹³⁵ Nezîh Hammâd, *el-Mevâddu'l-muharrame*, s. 29.

¹³⁶ Gazzâlî, Hüccetü'l-İslam Ebü Hamid Muhammed (ts.), *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, Kahire: Dârü's-ş-a'b, II, 229. Bu konuda bk. Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibu'l-celîl*, I, 100.

¹³⁷ Serahsî, *Mebûsât*, XXIV, 19.

¹³⁸ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, V, 95; Zeyla'î, *Tebyînu'l-hakâik*, II, 185.

¹³⁹ Serahsî, *Mebûsât*, XI, 255; Aynî, *Binâye*, X, 719.

¹⁴⁰ Serahsî, *Mebûsât*, XXIV, 28.

¹⁴¹ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, IV, 134.

¹⁴² Saffet Köse ve Murat Şimşek (2011), "İstihlâk", *I. Ulusal Helâl ve Sağlıklı Gıda Kongresi*, Ankara, s. 122.

¹⁴³ İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd el-Kurtubî (1988), *el-Beyân ve't-tahsil*, thk. Muhammed Haccî, İkinci baskı, Beyrut: Dârü'l-ğarbi'l-İslamî, III, 429; XVII, 537.

¹⁴⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, III, 74. Bu konuda ayrıca bk. Karâfi, *Zehîre*, IV, 276.

olursa bu durumda şayet içki karışımıyla elde edilen ilacın tedaviye cevap verdiği tecrübeyle sabit olmuşsa olumlu ve olumsuz olmak üzere iki görüş bulunduğunu bildirmektedir.¹⁴⁵

Şâfiî mezhebinde sahih olan görüşe göre iki kulle veya daha fazla miktardaki suya, farklı sıfatlara sahip olan ve onda eriyen bir necaset karışırsa eğer necaset onun herhangi bir sıfatını değiştirmese, bu suyun tamamını kullanmak caizdir. Çünkü bu durumda necaset, suyun içinde müstehlek olmuştur.¹⁴⁶ Nitekim Şâfiîlerden Şemseddin er-Remlî, miktarı çok olan suya bir damla idrar karışır ve onun sıfatlarını değiştirmese suyun tamamını kullanmanın caiz olduğunu ve gerekçe olarak idrarın su içerisinde istihlâka uğradığını ve dolayısıyla yok hükmünde olduğunu söyleyerek¹⁴⁷ müstehlek olduğu söylenen maddelerin yok olduğuna dikkat çekmektedir. Malum olduğu üzere hoş kokuları sürmek ihramlı kimseye haramdır ve dolayısıyla buna riayet etmeyececeği ceza gerekmektedir. Ancak güzel koku maddesi, karıştırıldığı ilaç vb. diğer madde içerisinde koku, tat ve renk özelliklerini kaybedecek şekilde istihlâk olursa bu durumda kullanılması, içilmesi caizdir ve herhangi bir cezayı da gerektirmemektedir.¹⁴⁸ Zerkeşi bir damla şarap bol miktardaki suya karıştırılır ve bu karışımdan ötürü şarabın sarhoş etme özelliği kaybolursa, bu durumda bir kimse bunu içse, şarabınsu içerisinde istihlâk olduğunu ve dolayısıyla hadd cezasının uygulanmayacağını belirttikten sonra bu suyu içmenin, sarhoş ettiği için değil, necasetinden dolayı haram olduğunu söyleyerek¹⁴⁹ bir şeyi içmenin haram olmasıyla, içen kimseye hadd cezası gerekmemesinin ayrı hükümler olduğuna işaret etmektedir. Buna göre her ne kadar böyle bir suyu içmek hadd cezasını gerektirmiyorsa da necis olduğundan dolayı onu kullanmak, içmek haramdır. Ayrıca bumezhebe göre sade şarapla tedavi olmak haramdır. Fakat şarap, herhangi bir ilaca karıştırılır ve onda istihlâk olursa bu durumda şayet temiz olan ilaçlardan bir alternatif yoksa onunla tedavi olmak caizdir.¹⁵⁰

Hanbelî mezhebinde de istihlâkın, hükümlere etkisi söz konusudur. Örneğin, temiz sıvı bir madde veya mâ-i müst'amel denen abdest, gusül gibi hükmî temizlikte kullanılmış olan su, temiz (tâhir) ve temizleyici (tahûr) olan suya karışır, ancak onun tat, renk ve koku özelliklerini değiştirmese bu durumda da su temizleyicidir. Çünkü temiz sıvı veya kullanılmış su (mâ-i müst'amel), temizleyici suyun içinde istihlâka uğramış ve dolayısıyla hükümleri sakit olmuştur.¹⁵¹ Ayrıca bir kimse bir gıdayı yemeyeceğine dair yemin eder, fakat bu gıda maddesini başka bir yiyecek maddesinin içerisinde müstehlek olmuş bir şekilde yese yeminini bozmuş sayılmaz. Çünkü müstehlek haldeki gıda, ortada bulunmamaktadır. Mesela, süt içmeyeceğine yemin eden kimse tereyağı yerse, eğer tereyağından sütün tadı gelmiyorsa yemini bozulmaz. Çünkü süt, yağın içerisinde istihlâka uğramış ve artık ona süt denmemektedir. Dolayısıyla bu kimse, tereyağı yemesiyle süt içmiş sayılmaz.¹⁵²

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Görüldüğü üzere istihlâk ile ilgili bilgi ve örnekler bir başlık altında değil, değişik konu başlıkları arasında serpiştirilmiştir. Fukahâ, istihlâkı bir maddenin koku, tat ve renk özelliklerinin kaybolması olarak ele almışlardır. İstihlâk ile ilgili fukahânın genel kanaati başka bir madde içerisinde kaybolan, bir başka ifade ile müstehlek hale gelen maddenin ismiyle birlikte hükmünün de değişeceğidir. Buradan hareketle suya damlayan şarabın, kanın vb. maddelerin artık suda bulunmadığını ve suyun onu kendi mahiyetine dönüştürdüğünü söyleyebiliriz. Öte yandan, suya damlayan veya karıştırılan necis madde, sudan daha fazla olursa bu durumda da bu necis madde, suyu kendi mahiyetine dönüştürmüştür. Bu açıklamalardan fukahânın, miktarı az olan suya karışan necis bir maddenin suya dönüşmeden orada kaldığını düşündüklerini anlayabiliriz.

C. Günümüz Fıkıh Problemlerine Etkisi

Bazen necis maddeler herhangi bir sebepten ötürü bilinçli bir şekilde temiz maddelere karıştırılır. Örneğin, çözünürlüğü sağlamak için gazlı içeceklerle ve ilaçlara belirli bir miktarda alkol katılır. Bu vb. gıda maddeleri ve ilaçların temiz ve helâl olup olmadığı meselesi günümüzde dünyanın dört tarafındaki Müslümanları ilgilendirmektedir. Dolayısıyla konu çağdaş İslam hukukçularını alakadar etmiştir.

1. İçinde Alkol Bulunan Gazlı İçeceklerin Hükmü

İçerisinde necis katkı maddelerinin bulunduğu gıdaların hükmünü ele alan İslam hukukçuları, bunları insanın sağlığına herhangi bir zararın olup olmadığı açısından ele aldıkları gibi klasik dönem fukahânın necis bir maddenin miktarı az veya çok olan bir sıvı ya da suya karışmasına ilişkin görüşleri doğrultusunda da inceleme konusu yapmışlardır. Dolayısıyla mezheplerin konu hakkındaki anlayışları dikkate alınarak günümüz fıkıh problemlerine çözümler sunulmaya çalışılmıştır. Nitekim Nezîh Hammâd, istihlâkın istihâlenin bir çeşidi olduğunu ve istihâlenin gıdaların hükümleri üzerinde etkisi bulunduğu gibi

¹⁴⁵ Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibu'l-celîl*, I, 170.

¹⁴⁶ Nevevî, *Mecmû'*, I, 194.

¹⁴⁷ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, VIII, 185.

¹⁴⁸ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 756.

¹⁴⁹ Zerkeşi, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır (1982), *el-Mensûr fi'l-kavâid*, thk. Teysîr Fâik Ahmed Mahmud, Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslamiyye, I, 125-126.

¹⁵⁰ Dimyâtî, Ebû Bekr el-Bekrî İbnü'l-Arif Muhammed (ts.), *Î'ânetü't-tâlibin 'alâ halli elfâzi Fethi'l-mu'in li şerhi Kurrati'l-'ayn*, Midyat, IV, 156.

¹⁵¹ Buhûtî, *Keşşâfü'l-knâ'*, I, 27.

¹⁵² Buhûtî, *Keşşâfü'l-knâ'*, VI, 336.

istihlâkın da bulunması gerektiğini söyler. Çünkü haram veya necis olan bir madde, miktarca çok olan suya karışıp renk, tat ve koku özelliklerini kaybettiğinde ismi de zâil olur. İsmi kaybolmasıyla birlikte bu maddenin haram veya necaset hükümlerinin de ortadan kalkması gerekmektedir. Zira şer'î hükümlerin varlığı ve yokluğu maddelerin isim ve sıfatlarına bağlıdır.¹⁵³ Muhyeddin el-Karadâğî ve Ali Yusuf bu doğrultuda meseleyi ele alarak gazlı içecekleri üreten şirketlerin, etil alkolü maddelerin çözülmesi için gazlı içeceğe kattıklarını, daha sonra alkolün istihlâka uğraması için bol su ilave ettiklerini ve az necis suya temiz su eklenip su kulleteyn miktarına ulaştığında temiz olduğu gibi bu gazlı içeceklerin de helâl olduğunu söylerler.¹⁵⁴ Bu iki İslam hukukçusu, içeriğinde az miktarda alkol bulunan gazlı içecekleri, suyla ilgili meseleye kıyas ederek bu içeceklere hüküm bağlamaktadırlar.

Az miktarda alkol ihtiva eden gazlı içeceklerde alkolün rengi, tadı ve kokusu bulunmuyorsa bu durumda alkol istihlâk hale geldiğinden dolayı bu içecek temizdir, helâldir. Zira istihlâk olmuş alkol yok hükmündedir. İslam hukukçularının bir kısmı, meseleyi illetin ortadan kalkması açısından ele almıştır. Şöyle ki bir kimse gazlı içeceklerden çok miktarda içse sarhoş olmaz. Dolayısıyla alkolün haram kılınış illeti olan sarhoşluk vasfı yok olmuştur, ki hükmün varlığı ve yokluğu illete bağlıdır. İlet ortadan kalkınca hüküm de yok olur. Ayrıca bu hususta şöyle bir ölçü belirlenmiştir: Çok miktardaki gazlı içecekler insanı sarhoş emiyorsa haliyle azı da etmez. Böyle bir içecek, şarap olarak nitelenmez ve dolayısıyla içilmesinde de herhangi bir sakınca bulunmaz.¹⁵⁵ Vehbe Zuhaylî de az olma şartıyla çözümlülük sağlaması için meşrubat, çikolata gibi maddelerde alkolün kullanılmasının ihtiyaçtan ötürü caiz olduğunu söyler.¹⁵⁶

2. Alkol İhtiva Eden İlaçların ve Kokuların Hükümü

Günümüz İslam hukukçularından Afâne, içeriğinde belli bir miktarda alkol bulunan ilaç ve (parfüm, kolonya gibi) kokuların kullanılmasının helâl olduğunu söyler. Çünkü bu gibi maddelere sarhoş olmak kastıyla alkol katılmadığı için bunları kullanmada herhangi bir sakıncanın bulunmaması gerekir. Ayrıca bu maddelerde katkı maddesi olarak kullanılan alkolün miktarı çok az olduğundan alkol bunların haram olmasını gerektirmez. Zira herhangi bir karışımda eseri belli olmayan bir maddenin hükmü söz konusu olamaz. Dolayısıyla katkı maddesi olarak kullanılan alkol, sarhoş etmeyecek kadar az olunca, şarap olarak nitelenmez ve haliyle de haram olmaz. Buradan hareketle Afâne, bunları kullanmada herhangi şer'î bir sakıncanın bulunmadığını söyler. Zira malum olduğu üzere içinde alkol bulunan ilaçlar, tıbbın öngördüğü miktarda alındığı zaman sarhoş etmez ve dolayısıyla kullanılmasında herhangi bir engel bulunmaz.¹⁵⁷

Vehbe Zuhaylî ise suda erimeyen uçucu maddelerin çözülmesi, aletlerin temizlenmesi, yaraların tedavi edilmesi gibi durumlarda umum-ı belvâ prensibi gereğince ve cumhurun aksine Rebîa, Sen'ânî¹⁵⁸ ve Şevkânî¹⁵⁹ gibi bazı fakihlerin âyetteki (Mâide, 5/90)rics lafzını manevî pisliğe hamlederek şarabın necis olmadığı şeklindeki görüşlerinden hareketle kokularda alkolün kullanılmasının mubah olabileceğini belirtir.¹⁶⁰ Yâsin b. Nâsir da ilaçların içinde bulunan alkolün istihâlâ geçirdiğini gerekçe göstererek bu ilaçların temiz olduğunu söyler.¹⁶¹ Öte taraftan Şubat 1986 tarihinde Cidde'de toplanan Mecme'u'l-Fikhi'l-İslâmî heyeti, hasta olan Müslüman bir kimsenin belirli bir miktar alkol ihtiva eden ilaçları, alkol içermeyen alternatif bir ilacın bulunmaması, mesleğinde uzman ve güvenilir bir doktorun tavsiyesi şartıyla kullanabileceğini karara bağlamıştır.¹⁶² Muhammed en-Nedvî de ilaç içerisinde bulunan alkolün miktarı çok az olursa temiz bir ilaç bulunmadığı zaman kullanılabileceğini söyler.¹⁶³

Ayrıca üretiminde alkol kullanılan parfüm, kolonya, deodorant, sprey gibi kokuların hükmüyle ilgili tartışmalar mezheplerin görüşleri bağlamında da ele alınmaktadır. Öncelikle şunu ifade etmekte fayda vardır: Şarap vb. içkilerin azının da çoğunun da içilmesi haramdır. Buna göre içeriğinde alkol ihtiva eden kolonyanın sarhoş olmak kastıyla ya da içki elde edilmediğinden dolayı içilmesinin haram olduğu hususunda ittifak vardır. Buna karşılık içme dışında temizlik, güzel kokusu amacıyla kullanılmasında farklı görüşler söz konusudur. Yukarıda geçtiği üzere İmam Mâlik'in hocalarından Rabîa ile San'ânî ve Şevkânî gibi bazı İslam hukukçularının dışında kahir ekseriyete göre şarap necistir ve dolayısıyla namazın sıhhatine engeldir. Şarap dışında kalan ve azı da çoğu da içildiğinde sarhoş eden içkilerin hükmü de tartışmalı konulardandır. Ebû Hanife ve Ebû Yusuf'a göre bunlar necis değildir ve dolayısıyla aşırı derecede olmama şartıyla vücuda veya elbiseye bulaşması halinde namazın sıhhatine hâlel getirmezler.¹⁶⁴ İşte bu iki fakihin

¹⁵³ Nezîh Hammâd, *el-Mevâddu'l-muharrame*, s. 29.

¹⁵⁴ Karadâğî ve Ali Yusuf, *Fıkhu'l-kadâya et-tubbiyye el-mu'âsıra*, s. 236.

¹⁵⁵ Okur, "İslam Hukuku Açısından Helal ve Haram Olan Gıdalar ve Bazı Güncel Meseleler", s. 33-34.

¹⁵⁶ Zuhaylî, *Ahkâmu'l-mevâddi'n-necise*, s. 28-29.

¹⁵⁷ Afâne, *Yes'elûneke*, I-II, 428.

¹⁵⁸ San'ânî, *Sübülü's-selâm şerhu*, s. 33.

¹⁵⁹ Şevkânî, *ed-Derâri'l-mudiyye*, s. 34.

¹⁶⁰ Zuhaylî, *Ahkâmu'l-mevâddi'n-necise*, s. 29.

¹⁶¹ Yâsin b. Nâsir, "el-İstihâlâ ve ahkâmuhâ fi'l-fikhi'l-İslâmî", s. 121.

¹⁶² Mecme'u'l-Fikhi'l-İslâmî, Cidde, Şubat, 1986, karar no: 11.

¹⁶³ Nedvî, Ebu'r-Rızâ Muhammed (2006), "Tağayyuru'l-mâhiye ve eseruhu fi'l-ahkâmi'l-fikhiyye", *Dirâsatu'l-Câmi'ati'l-İslamiyye el-Âlemiyye*, Bangladeş, XIII, 13.

¹⁶⁴ Serahsî, *Mebûsât*, XXIV, 14-15.

anlayışına göre alkol ihtiva eden kolonyanın içilmesi içki yasağının kapsamında değerlendirilir. Çünkü içki yasağının illeti sarhoş etme (iskâr) özelliği kolonyada da bulunmaktadır. Fakat temizlik, serinlik, koku gibi değişik amaçlarla kullanılmasında bir sakınca yoktur ve namaza engel olma durumu da söz konusu değildir. Fakat Şâfiî mezhebine göre içkinin her türlü necistir ve dolayısıyla namaza engeldir. Buradan hareketle bu mezhepte kolonya necis maddeler kapsamında değerlendirilir ve bu yüzden içilmesi, değişik amaçlarla kullanılması haramdır. Dolayısıyla namaza da engel sayılır.¹⁶⁵ Fakat Parfüm, kolonya vb. kokuların kullanıma elverişli hale getirilmeleri için üretiminde kullanılan az miktardaki katkı maddeleri necis olsalar bile bu katkılar az olduklarından ötürü muaf necasetlerden sayılacağı ifade edilmektedir.¹⁶⁶

Sonuç olarak necis katkı maddelerin karışımıyla yapılan yiyecek, içecek, ilaç kozmetik, temizlik vb. malzemelerden necis maddelerin kokusu, tadı ve rengi bulunmuyorsa söz konusu malzemeler temiz ve dolayısıyla kullanılmalarının helâl oldukları şeklinde hükme bağlanabilirler. Buna göre içinde az bir miktar alkol içeren ilaç, parfüm, kolonya ve domuz katkı maddeleri ihtiva eden temizlik malzemelerini kullanmada şer'î bir sakıncanın olmadığı söylenebilir. Çünkü alkol ve domuz katkı maddeleri miktarları az olduğu için karıştırıldıkları maddeler içerisinde müstehlek olurlar. Dolayısıyla bu katkı maddeleri yok olmuşlardır. Haliyle kendilerine bağlı olan hükümleri de ortadan kalkar. Bununla birlikte Müslümana yakışan davranış onun bu tür ürünlerden kaçınması ve bunların yerine şüphe içermeyen temiz ve helâl olan alternatifler aramasıdır.

SONUÇ

Helâl gıdanın söz konusu edildiği yerlerde temel problem, istihâle veya istihlâka uğrayan maddelerin necaset, haramlık gibi özelliklerinin bu maddelerde kalmaya devam edip etmediğidir. Ayrıca günümüzde üretilen maddelerin hangisinin temiz hangisinin necis olduğu hususunda da bazı belirsizlikler bulunmaktadır. İşte bu belirsizliklerin giderilmesi tayyib, habîs, istihâle ve istihlâk kavramlarının netliğe kavuşturulmasına bağlıdır. Bu kavramlar netliğe kavuşturulduktan sonra necis ürünlerden elde edilen gıda katkı maddelerinin veya necis katkıların kullanıldığı yiyecek, içecek, temizlik, ilaç vb. malzemelerin hükmü isabetli bir şekilde ortaya konabilir. Dolayısıyla istihâle ve istihlâkın necis veya haram maddelerin hükmüne tesirinin inceleme konusu yapıldığı yerlerde öncelikle istihâle ve istihlâk kavramlarının mahiyetlerinin eksiksiz bir şekilde ortaya konması ve çerçevesinin belirginleştirilmesi gerekir.

Ayrıca istihlâkın istihâleden farklı bir konu olarak ele alınması, ona farklı hükümlerin bağlanması ve örnekler üzerinde izah edilmesi daha doğru bir yaklaşım olur. Zira yukarıda yer yer temas edildiği gibi istihâle kimyasal bir dönüşümü ifade ederken istihlâk ise karışım ve yoğaltım demektir.

Çağdaş İslam hukukçuların genel yaklaşımı, istihâle ve istihlâk vasıtasıyla maddelerdeki habislik vasfının gideceği, yerine tayyiblik vasfının geleceği yönündedir. Dolayısıyla dönüşüm ve yoğaltım yoluyla necaset ortadan kalktığı için söz konusu maddeler temiz olur. Zira temiz olan bir madde başkalaşım yoluyla necis bir maddeye dönüştüğü zaman taharet vasfını kaybettiğinden ötürü haram olur. Aynı şekilde necis olan bir madde de istihâle veya istihlâk yoluyla temiz bir maddeye dönüştüğünde temiz olması gerekir. Söz gelimi, tuz gölüne düşen köpek veya domuz gibi necis hayvanlar, tuza dönüşürse ya da az miktardaki alkol bol miktardaki suya vb. maddelere karışır ve onlar içerisinde yok olursa temiz olmalıdır.

Necis maddelerin hükümleri üzerindeki etkileri açısından ele alınacak istihâle ve istihlâk kavramlarının mahiyetleri hususunda klasik dönem fukahânın bu iki kavramla ilgili bilgi ve birikiminden faydalanılması ve her bir meseleye dört mezhebin konu hakkındaki yaklaşımından hareketle hüküm bağlanması, konunun daha iyi anlaşılması ve dolayısıyla doğru neticelerin elde edilmesi bakımından önemlidir. Ayrıca klasik dönem fıkıh müdevvenatında bu iki hadise için örnek olarak gösterilen meseleler ile günümüzde bunların söz konusu edildiği meseleler arasındaki farkların da göz önünde bulundurulmasının önemi inkâr edilemez.

Gıda, ilaç, temizlik, kozmetik vb. malzemelerin helâl olup olmadığı hususunda araştırma yapacak olan İslam hukukçuları, bu maddelerin insan sağlığı açısından bir risk oluşturup oluşturmadığını, bunların kendisinden elde edildiği katkı maddelerinin İslam açısından hükmünü ve üretim süresince geçirdikleri kimyasal dönüşümleri veya baskın madde içerisindeki istihlâklarını göz önünde bulundurarak karar vermeleri İslam hukukunun ruhuna daha uygun düşmektedir. Dolayısıyla günümüz İslam hukukçuları bir sıvının temiz ve helâl olması için klasik dönem eserlerinde yer alan tat, renk ve kokusunun değişip değişmediği şeklindeki bilgiyi sadece kriter olarak yeterli görmemeli, aynı zamanda uzmanlarca bu sıvının mikrobiyolojik yapısının laboratuvarlarda incelenmesi neticesinde elde edilen bulguları da göz önünde bulundurmaları gerekir. Zira bu üç vasfı değişmediği halde insan sağlığına zararlı olan sıvıların necis olmaktan ziyade kullanılmasının haram olması gerektiği kanaatindeyiz. Dolayısıyla bilim ve teknolojinin oldukça geliştiği çağımızda istihâle ve istihlâk neticesinde hem maddelerin başkalaşım başkalaşmadığı hem de başkalaşan maddelerin insan sağlığına herhangi bir zararının olup olmadığının tetkik edilmesi isabetli

¹⁶⁵ Bardakoğlu, *İlmihal*, II, s. 94.

¹⁶⁶ Mehmet Keskin (2013), *Büyük Şâfiî İlmihali*, İstanbul: Çağrı yayınları, s. 435.

olur. Mesela, fukahâ her ne kadar meyve ve sebzelerin necis suyla sulanması durumunda necis olmadığını söylese de necis suda bulunan zararlı maddelerin bu meyve ve sebzelere geçip geçmediği ve dolayısıyla insan sağlığına zarar verip vermediği araştırıldıktan sonra meselenin, hükme bağlanması gerektiği kanaatindeyiz. Nitekim daha önce de ifade ettiğimiz gibi fakihler necis şeylerle beslenen tavuk ve diğer hayvanların etleri şayet kokuyorsa bu koku gidene kadar bu hayvanların kesilmemesi ve dolayısıyla bekletilmesi gerektiğini söylemektedirler.

Aynı şekilde gıda, ilaç, kozmetik ve temizlik malzemelerinde alkol ve domuzdan elde edilen katkı maddelerin kullanılmasındaki kasıt da dikkate alınmalıdır. Örneğin bazı İslam hukukçuları ilaçların üretiminde katkı maddesi olarak kullanılan alkolün istihâle geçirdiğini ya da istihlâka uğradığını ve dolayısıyla böyle bir ilacın kullanılmasında herhangi bir sakıncanın bulunmadığını savunmaktadırlar. Ancak hastaların iyileşmesi amacıyla hazırlanan bu ilacı, bir kimsenin sırf sarhoş olmak amacıyla kullanması caiz değildir. Dolayısıyla böyle ilaçları üreten firmanın veya kullanan kimselerin kasıtlarının da göz önünde bulundurulması gerekir. Ayrıca istihâle ve istihlâkın söz konusu edildiği meselelerin hükmünü belirleme hususunda alkol, domuz, hayvan leşi, kan gibi necis katkı maddelerinin gıda, ilaç, temizlik malzemelerine katılma maksadının da göz önünde bulundurulması gerektiği gibi bu katkı maddelerine duyulan kullanım ihtiyacının da nazar-ı itibara alınması lazımdır.

KAYNAKÇA

- AFÂNE, Hüsameddin b. Musa (2007). *Yes'elûneke*, Mektebetu Dendis.
- ASLAN, Mehmet Selim (2014). "Günümüz Fıkıh Problemlerinin Çözümünde Tahric Yöntemi ve İşlevselliği", *İslâmî Araştırmalar*, c. 25, sy. 2, 108-135.
- AYNÎ, Bedreddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed (1990). *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, İkinci baskı, Beyrut: Dârü'l-fikr.
- BARDAKOĞLU, Ali (2003). *İlmihal*, Ankara: TDV yayınları.
- BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hasan b. Ali (1344/1924). *es-Sünenü'l-kübrâ*, Haydarâbâd: Dârü'l-me'ârif.
- BUHÛTÎ, Mansûr b. Yunus b. Salahaddin (2009). *Keşşâfî'l-kınâ' 'an metni'l-İknâ'*, thk. Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye.
- (2000). *Şerhu Muntaha'l-irâdât*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Müessesetü'r-risâle.
- BÜCEYRİMÎ, Süleyman b. Muhammed b. Ömer (1996). *el-Büceyrimî 'ala'l-Hatîb*, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye.
- BÜYÜKÖZER, Hüseyin Kami (2014). *Yeniden Gıda Raporu*, İstanbul: Çevik Matbaacılık.
- CEVHERÎ, İsmail b. Hammâd (1984). *es-Sihâh Tâcu'l-lüğa ve shâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafur Attâr, Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melâyin.
- CÛRCÂNÎ, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif (ts.). *Mu'cemu't-ta'rifât*, thk. Muhammed Sıddık el-Minşâvî, Kahire: Dârü'l-fazile.
- ÇAYIROĞLU, Yüksel (2013). *İslâm Hukukuna Göre Helâl Gıda Sorunu* (basılmamış doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ÇEKER, Orhan (2011). "İstihâle", 1. *Ulusal Helâl ve Sağlıklı Gıda Kongresi*, Ankara, 18-23.
- DERDÎR, Ebû'l-Bekât Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Adevî (1995). *Akrebi'l-mesâlik 'ala's-Şerhi's-sağır* (Ahmed es-Sâvî'nin Bulgatü's-sâlik'i ile birlikte), thk. Muhammed Abdüsselam Şahin, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye.
- DİMYÂTÎ, Ebû Bekr el-Bekrî İbnü'l-Arif Muhammed (ts.). *İ'ânetü't-tâlibîn 'alâ halli elfâzi Fethi'l-mu'în li şerhi Kurrati'l-'ayn*, Midyat.
- DÖNDÜREN, Hamdi (2011). "Gıda Katkı Maddeleri ve İstihlâk", 1. *Ulusal Helâl ve Sağlıklı Gıda Kongresi*, Ankara, 111-120.
- DÛSÛKÎ, Şemsüddin Muhammed Arafe (ts.). *Hâşiyetu'd-Düsûkî 'ala's-Şerhi'l-kebîr*, Dâru İhyâi'l-kütübî'l-Arabiyye.
- EMİR ES-SAN'ÂNÎ, Ebû İbrahim İzzüddin Muhammed el-Yemenî (2004). *Sübülü's-selâm şerhu Bulûği'l-merâm*, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye.
- FEYYÛMÎ, Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Mukrî (ts.). *el-Misbâhu'l-münîr*, Beyrut: Mektebetu Lübnan.
- GAZZÂLÎ, Hücetü'l-İslam Ebû Hamid Muhammed (ts.). *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, Kahire: Dârü's-şâ'b.
- (1997). *el-Vasît fî'l-Mezheb*, thk. Ahmed Mahmud İbrahim, Dârü's-selâm.
- HAMMÂD, Nezih (2004). *el-Mevâddu'l-muharrame ve'n-necise fî'l-ğizâ ve'd-devâ beyne'n-nazariyye ve't-tatbîk*, Dimaşk: Dârü'l-kalem.
- HARAŞÎ, Ebû Abdullah Muhammed (1307/1889). *Şerhu Muhtasari Halîl*, el-Matbaatu'l-hayriyye.
- HATÎB, Yâsin b. Nâsır (ts.). "el-İstihâle ve ahkâmuhâ fî'l-fikhi'l-İslâmî", *Mecelletu'l-mecme'ü'l-fikhi'l-İslâmî*, yy., sy. 16, 185-233.
- HATTÂB ER-RUAYNÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman el-Mağribî (1995). *Mevâhibu'l-celîl li şerhi Muhtasari Halîl*, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye.
- HEYET (2000). *el-Fetâva'l-Hindiyye el-ma'rufetu bi'l-Fetâva'l-'Alemgiriyeye*, nşr. Abdullatif Hasan Abdurrahman, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye.
- HEYSEM, Hilâl (2003). *Mu'cemu'l-mustalahi'l-usûl*, Beyrut: Dârü'l-cil.
- HİVÂRÎ, Muhammed (ts.). "İstihâletü'n-necâsât ve alâkatu ahkâmihâ bi isti'mâli'l-muharram ve'n-necis fî'l-ğizâ ve'd-devâ", *el-Meclisu'l-Avrubbî li'l-iftâ ve'l-buhûs*, 2-8.
- İBN ABDİLBERR, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed en-Nemerî (1992). *el-Kâfi fî fikhi ehli'l-Medine el-Mâlikî*, İkinci baskı, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye.
- İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emin (2003). *Reddü'l-muhtâr alâ Dürri'l-muhtâr şerhi Tenvîri'l-ebşâr*, thk. Adil Ahmed Abdülmecûd ve Ali Muhammed Mauvviz, Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb.
- İBN CELLÂB, Ebû'l-Kasım Ubeydullah b. el-Hüseyin b. el-Hasan el-Basrî (1987). *et-Tefrî'*, thk. Hüseyin b. Sâlim ed-Dehemânî, Beyrut: Dârü'l-ğarbi'l-İslâmî.
- İBN HACER EL-HEYTEMÎ, Ebû'l-Abbas Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed (2012). *Tuhfetü'l-muhtâc bi şerhi'l-Minhâc*, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye.
- İBN KUDÂME, Muvaffakuddin Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Makdisî (1997). *el-Kâfi*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Dâru hicr.
- (1997). *el-Muğni*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki ve Abdülfetah Muhammed el-Halevî, Üçüncü baskı, Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb.
- İBN MANZÛR, Ebû'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî er-Rüveyfî (ts.). *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dâru Sâdir.
- İBN MÛFLÎH, Ebû İshak Burhanüddin İbrahim b. Muhammed (1997). *el-Mübâi' şerhu'l-Mukni'*, thk. Muhammed İsa İsmail, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye.
- İBN RÛŞD, Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî el-Hafid (1997). *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktasid*, thk Abdülmecid Ta'me Halebî, Beyrut: Dârü'l-ma'rife.
- İBN RÛŞD, Ebû'l-Velid el-Kurtubî (1988). *el-Beyân ve't-tahsil*, thk. Muhammed Haccî, İkinci baskı, Beyrut: Dârü'l-ğarbi'l-İslâmî.
- İBN TEYMÎYYE, Ebû'l-Abbas Takıyüddin Ahmed b. Abdilhalim el-Harrânî (2005). *Mecmû'âtu'l-fetâvâ*, Üçüncü baskı, Dârü'l-vefâ.

- İBNÜ'L-HÜMÂM, Kemalüddin Muhammed b. Abdülvahid es-Sivasî (2003).*Fethu'l-kadîr*, nşr. Abdürrezzak Galib el-Mehdi, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye.
- İBNÜ'N-NECCÂR, Takiyüddin Muhammed b. Ahmed el-Fütühî (ts.).*Muntaha'l-irâdât fi'l-cem'i beyne'l-Mukni' ve't-Tenkîh ve Ziyâdât*, Abdülgani Abdulhalik, Alemlü'l-kütüb.
- İBNÜ'N-NÜCEYM, Zeynüddin İbrahim (ts.).*el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-Dekâik*, el-Matbaatu'l-ilmîyye.
- KARADÂĞÎ, Ali Muhyeddin ve ALÎ Yusuf el-Muhammedî (2011).*Fikhu'l-kadâyâ et-tıbbiyye el-mu'âsıra*, Dördüncü baskı, Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslamiyye.
- KARÂFÎ, Şihabuddin Ahmed b. İdris (1994).*ez-Zehîre*, thk. Muhammed Haccî, Beyrut: Dârü'l-ğarbi'l-İslâmî.
- KÂSÂNÎ, Alauddin Ebü Bekr b. Mesud (2010).*Bedâi'u's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*, thk. Ali Muhammed Muavviz ve Adil Ahmed Abdülmevcüd, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye.
- KAYA, Remzi (2007). "Kur'an, Tevrat ve İnciller Bağlamında Helâl ve Haram Gıdalar", *SÜİFD*, sayı, 24/Güz, Konya, 9-29.
- KESKİN, Mehmet (2013).*Büyük Şâfiî İlmihali*, İstanbul: Çağrı yayınları.
- KİBBÎ, Saduddin Muhammed (2002).*el-Mu'âmelâtü'l-mâliyye el-mu'âsıra fi dav'i'l-İslâm*, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî.
- KOLOĞLU, Orhan Şener (2008). "İbn Hazm'da Kümün ve Yaratma", *UÜİFD*, cilt: 17, sayı: 1, Bursa, 193-218.
- KOMİSYON (1988).*el-Mevsûatü'l-fikhiyye el-Kuveytiyye*, Vüzâratü'l-evkâf ve'ş-şuûnu'l-İslamiyye, Kuveyt.
- KOŞUM, Adnan (2013). "Hayvansal Ürünlerin Üretiminde Besleme ve Helallik", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 22, Konya, 11-18.
- KÖSE, Saffet ve ŞİMŞEK, Murat (2011). "İstihlâk", 1. *Ulusal Helâl ve Sağlıklı Gıda Kongresi*, Ankara, 121-125.
- MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî (1994).*el-Hâvî'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Muavviz ve Adil Ahmed Abdülmevcüd, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye.
- MERDÂVÎ, Alauddin Ebü'l-Hasan Ali b. Süleyman b. Ahmed (1993).*el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, yy.
- MERĞİNÂNÎ, Ebü'l-Hasan Burhânüddin Ebü Bekr b. Abdulcelil el-Fergânî (1990).*el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübedî*, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye.
- MESÎ, Nureddin Abdüsselam (2001).*el-Ahâdis ve'l-âsârü'l-vâride fi'l-istihâlâ*, yy.
- MEVSİLÎ, Abdullah b. Muhammed b. Mevdûd (ts.).*el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye.
- NEDVÎ, Ebu'r-Rızâ Muhammed (2006). "Tağayyuru'l-mâhiye ve eseruhu fi'l-ahkâmî'l-fikhiyye", *Dirâsâtü'l-Câmi'ati'l-İslamiyye el-Âlemiyye*, Bangladeş, 9-14.
- NEVEVÎ, Ebü Zekeriyâ Muhyüddin b. Şeref (ts.).*el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb li'ş-Şirâzi*, thk. Muhammed Necib el-Mutî'î, Mektebetü'l-irşâd, Cidde.
- (1997).*Minhâcu't-tâlibîn* (Şirbînî'nin Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meâni'l-Minhâc'i ile birlikte), nşr. Muhammed Halil Aytâbi, Beyrut: Dârü'l-ma'rife.
- (2003). *Ravzatu't-tâlibîn*, thk. Ali Muhammed Muavviz ve Adil Ahmed Abdülmevcüd, Riyad: Dârü'l-âlemi'l-kütüb.
- OKUR, Kaşif Hamdi (2009). "İslam Hukuku Açısından Helal ve Haram Olan Gıdalar ve Bazı Güncel Meseleler", *Usul*, sayı, 11, Ocak - Haziran, 7-40.
- ORAL, Rifat (2011). "Gıda ve Kozmetik Ürünlerinde Alkol Oranlarının Hükme Tesiri", 1. *Ulusal Helâl ve Sağlıklı Gıda Kongresi*, Ankara, 126-132.
- OSMÂNÎ, Muhammed Taki (2011).*Buhûs fi kadâyâ fikhiyye mu'âsıra*, İkinci baskı, Dimaşk: Dârü'l-kalem.
- RÂFÎ'Î, Ebü'l-Kasım Abdülkerim b. Muhammed b. Abdülkerim el-Kazvinî (1997).*el-'Azîz şerhu'l-Vecîz el-ma'rûf bi'ş-Şerhi'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Muavviz ve Adil Ahmed Abdülmevcüd, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye.
- RÂĞİB EL-İSFAHÂNÎ, Ebü'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed (ts.).*el-Müfredât fi'ğaribi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Seyyid Kılânî, Beyrut: Dârü'l-ma'rife.
- REMLÎ, Şemsüddin Muhammed b. Ebî'l-Abbas Ahmed b. Hamza el-Mısırî el-Ensârî (2003).*Nihâyeti'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, nşr. Muhammed Ali Beyzûn, Üçüncü baskı, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye.
- SAHNÜN, Said et-Tenühî (ts.).*el-Mudevenetu'l-kübrâ li'l-İmâm Mâlik*, Metba'atü's-Saadet.
- SÂVÎ, Ahmed b. Muhammed el-Mâlikî el-Halvetî (1995).*Bulgatü's-sâlik li-Akrebi'l-mesâlik*, thk. Muhammed Abdüsselam Şahin, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye.
- SERAHSÎ, Ebü Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebi Sehl Ahmed (1989).*Mevsût*, Beyrut: Dârü'l-ma'rife.
- ŞENOL, Yahya (2015). *Kur'an ve Sünnet Işığında Helal Gıda*, İstanbul: Süleymaniye Vakfı yayınları.
- ŞEVKÂNÎ, Ebü Abdullah Muhammed b. Ali es-San'ânî (1987).*ed-Derâri'l-mudîyye şerhu'd-Düerri'l-behiyye*, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye.
- ŞİMŞEK, Murat (2013). "İslam Hukuku Açısından Karışımlarda İstihlâk (Yoğaltım)", *Uluslararası 2. Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi Bildiri Kitapçığı*, 7-10 Kasım, Konya, 401-414.
- ŞİRÂZÎ, Ebü İshâk İbrahim b. Ali b. Yusuf el-Firûzâbâdî (1995).*el-Mühezzeb fi fikhi'l-İmâm eş-Şâfiî*, nşr. Zekeriyâ Ömeyrât, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye.
- ŞİRBİNÎ, Şemseddin Muhammed b. el-Hatîb (1997).*Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, Beyrut: Dârü'l-ma'rife.
- ŞÜRÜNBÜLÂLÎ, Hasan b. Ammâr b. Ali (1997).*Merâku'l-felâh bi şerhi Nûri'l-izâh* (Tahtâvî'nin Hâşiyesiyle birlikte), nşr. Muhammed Ali Beyzûn, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye.
- TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali (1996).*Mevsû'atu keşşâfi istihlâhâti'l-funûn ve'l-ülûm*, thk. Ali Dehrûc, Beyrut: Mektebetü'l-Lübnan.
- TAHTÂVÎ, Ahmed b. Muhammed b. İsmail (1997).*Hâşiye 'alâ Merâku'l-felâh*, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye.
- TİRMİZÎ, Ebü İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (1987).*el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, yy.
- ZEBİDÎ, Muhammed Mürtezâ el-Hüseynî (2004).*Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Mustafa Hicâzî, Kuveyt.
- ZERKEŞÎ, Bedrüddin Muhammed b. Bahâdır (1982).*el-Mensûr fi'l-kavâid*, thk. Teysir Fâik Ahmed Mahmud, Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûnî'l-İslamiyye.
- ZEYLA'Î, Ebü Muhammed Fahrüddin Osman b. Ali b. Mihcen b. Yunus el-Bârî (1313/1895).*Tebyînu'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, Bulak.
- ZUHAYLÎ, Vehbe (1997).*Ahkâmü'l-mevâddi'n-necise ve'l-muharreme fi'l-ğizâ ve'd-devâ*, Dimaşk: Dârü'l-mektebi.
- (1985). *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletuhu*, İkinci baskı, Dimaşk: Dârü'l-fikr.